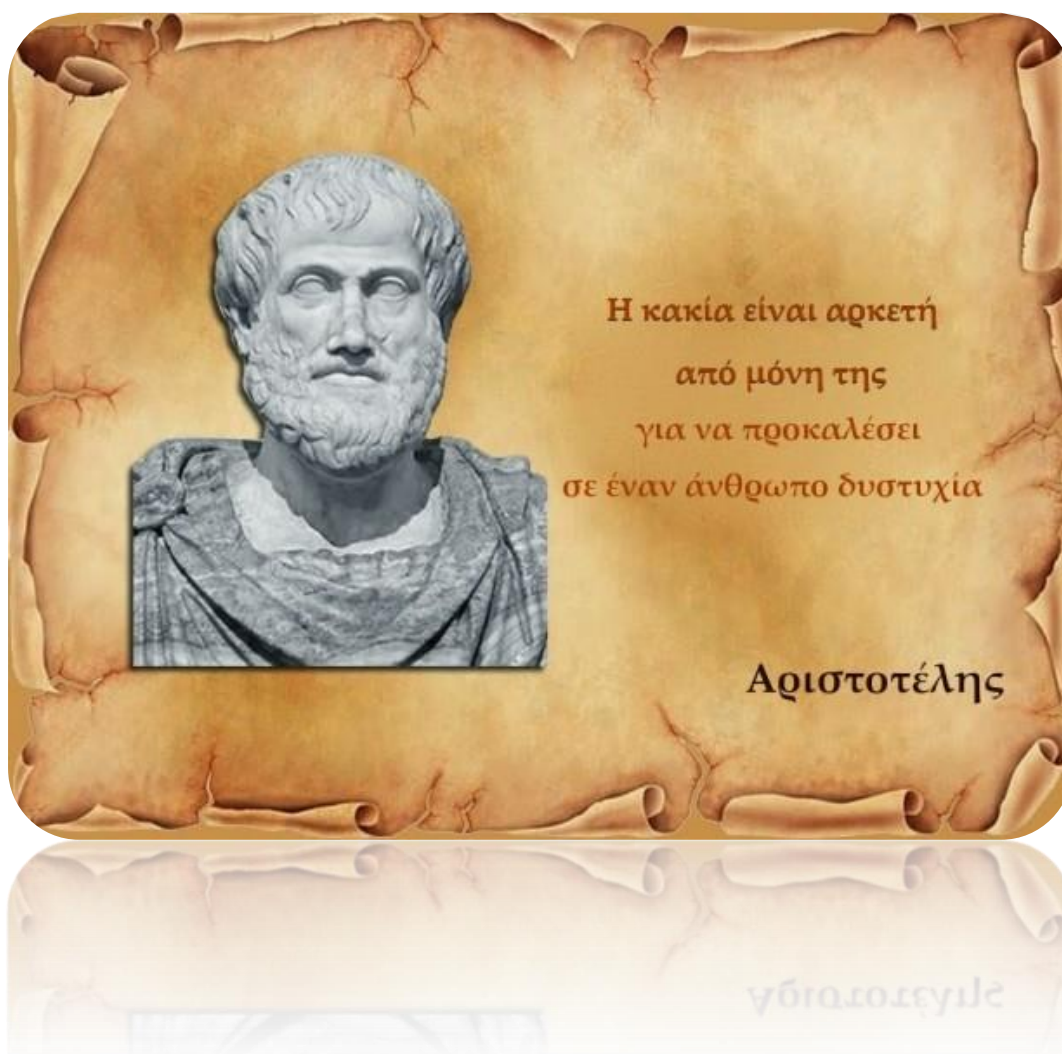

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 4^η

Ο άνθρωπος ανάμεσα στους ανθρώπους – η ηθική αρετή

Γ΄ ΛΥΚΕΙΟΥ

ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Θεοδώρα Γιαννακοπούλου

Φιλόλογος

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 12^ησελ.3-21

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 13^ησελ.22-39

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 14^ησελ.40-53

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 15^ησελ.54-69

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 4^η

Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΟΥΣ ΑΝΘΡΩΠΟΥΣ

Η ΗΘΙΚΗ ΑΡΕΤΗ

Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια, Β1, 1-4, 1103a14-b2

1. α. Ποια είδη αρετής αναφέρει ο Αριστοτέλης;
- β. Σε πόσα μέρη διακρίνει την ψυχή;

α. Ο Αριστοτέλης αναφέρεται στις **ηθικές και τις διανοητικές αρετές**. Οι διανοητικές σχετίζονται με τις λειτουργίες και τις ικανότητες της διάνοιας, του ανθρώπινου μυαλού, που αποβλέπουν στην αλήθεια. **Παραδείγματα:**

Η σοφία, η σύνεση και η φρόνηση είναι διανοητικές αρετές.

Η **σοφία** δηλώνει την απόκτηση ολοκληρωμένης γνώσης (τεχνικής και επιστημονικής).

Η **σύνεση** είναι η κριτική δύναμη, η δυνατότητα αξιολόγησης και αποτίμησης.

Η **φρόνηση** είναι η ικανότητα λήψης αποφάσεων σε ζητήματα καθημερινής ζωής και επιλογής της μίας ή της άλλης πράξης.

Με τη φρόνηση το λογικό μέρος της ψυχής καθοδηγεί το μετέχον λόγου μέρος της, δηλαδή τις επιθυμίες, τις ορμές και τον τρόπο εκδήλωσης των συναισθημάτων της.

Οι ηθικές αρετές είναι οι λειτουργίες και οι ικανότητες της συναισθηματικής νοημοσύνης.

- Ο άνθρωπος με την ηθική αρετή ρυθμίζει με σταθερό τρόπο τις συναισθηματικές του εκδηλώσεις και τη συμπεριφορά του στις σχέσεις του μέσα στην οργανωμένη κοινωνία.
- Οι ηθικές αρετές αποβλέπουν στην ευτυχία, ατομική και συλλογική.
- Αντίθετές τους είναι οι κακίες. **Παραδείγματα:**

Η ανδρεία (=γενναιότητα), η σωφροσύνη (=σύνεση), η πραότητα (μειλιχιότητα), η ελευθεριότητα (=ελευθερία του πνεύματος) και η μεγαλοψυχία (=ανωτερότητα και ανεκτικότητα στα λάθη των άλλων) είναι παραδείγματα ηθικών αρετών.

β. **Ο φιλόσοφος διακρίνει στην ψυχή δύο μέρη:**

- **το λόγον έχον μέρος** (κατευθύνεται από τη λογική και περιλαμβάνει νοητικές λειτουργίες, τη γνώση, την κρίση, τη φαντασία)
- **το άλογον μέρος** (συνδέεται με τη διατροφή και την αύξηση του ανθρώπινου οργανισμού – περιλαμβάνει βιολογικές λειτουργίες και επιθυμίες, την επιθυμία για τροφή, την αναπαραγωγική λειτουργία + συναισθήματα, διαθέσεις, ορμές, τάσεις)
- Στον βαθμό που ορισμένες λειτουργίες του αλόγου μέρους μπορούν να ελέγχονται από το λογικό, τα δύο τμήματα τέμνονται και οριοθετείται ένα τρίτο μέρος, το **άλογον πλην μετέχον λόγου**. Αυτό σχετίζεται με τις ηθικές αρετές. (επιθυμητικών)

Η αρχική διμερής διάκριση της ψυχής έγινε τριμερής

2. Πώς γεννιέται και αναπτύσσεται η διανοητική αρετή;

Η διανοητική αρετή που συνδέεται με το λογικό μέρος της ψυχής προϋποθέτει τη διδασκαλία. Είναι **προϊόν μαθησιακής διαδικασίας**. Επομένως, **απαιτεί χρονική διάρκεια**. Η απόκτηση και ανάπτυξή της συνδέονται με:

- την πείρα που αποκτά το άτομο (η νέα γνώση οικοδομείται πάνω στην κατακτημένη) + την πείρα που διαθέτει ο δάσκαλος
- τον χρόνο διδασκαλίας

!! «τὸ πλεῖον»: αντιλαμβανόμαστε ότι και άλλοι παράγοντες συμβάλλουν στην ανάπτυξη της διανοητικής αρετής, όπως η φυσική προδιάθεση του ανθρώπου

3. Πώς αποκτάται η ηθική αρετή;

Η ηθική αρετή είναι το μέσο, για να φτάσει ο άνθρωπος στην ευδαιμονία. Προϋπόθεση για την ανάπτυξή της είναι η πρακτική συνήθεια, ο εθισμός, που είναι αποτέλεσμα επαναλαμβανόμενης άσκησης. Η αρετή δεν αποκτάται απλώς με τη διδασκαλία ηθικών κανόνων. Δεν είναι θεωρητική γνώση. Απαιτεί σταθερή άσκηση της ψυχής, συνειδητή καθημερινή πράξη. (έθος = συνήθεια)

4. α. Τι σημαίνει έθος και με τι αντιδιαστέλλεται;

β. Σε ποιο συμπέρασμα οδηγούμαστε για τον τρόπο με τον οποίο ο άνθρωπος μπορεί να αποκτήσει την ηθική αρετή;

Ο Αριστοτέλης διακρίνει το έθος (= διαμορφωμένες κοινωνικές συμπεριφορές και πρακτικές του ανθρώπου) από τη φύσιν (=βιολογικές λειτουργίες). Το έθος συνδέεται με την επανάληψη όμοιων ενεργειών. Το έθος δεν αποκτάται με τη διδασκαλία ηθικών κανόνων και δεν είναι θεωρητική γνώση. Απαιτεί συνειδητή καθημερινή πράξη.

Με τη θέση αυτή τονίζεται η προσωπική ευθύνη του ανθρώπου, που πρέπει να μοχθήσει, για να γίνει ενάρετος. Οφείλει με επιμονή και κατ' επανάληψη να ασκείται σε ενάρετες πράξεις. Οι ηθικές αρετές είναι επίκτητες ιδιότητες. Για την απόκτηση των διανοητικών αρετών το βάρος πέφτει στον δάσκαλο. Για την απόκτηση των ηθικών αρετών την ευθύνη έχει κάθε άτομο προσωπικά. Ενάρετος γίνεται ο άνθρωπος με:

- τη θέλησή του
- την επιμονή του στην άσκηση της αρετής

Ηθική αρετή	Διανοητική αρετή
Έθος = πρακτική συνήθεια	Προϊόν μάθησης
Προσωπική ευθύνη	Ευθύνη δασκάλου

5. Να συγκρίνετε τη θέση του Αριστοτέλη για τον τρόπο απόκτησης των ηθικών αρετών με αυτή του Πλάτωνα και του Σωκράτη.

Παρόμοια άποψη είχε και ο Πλάτωνας. Στους Νόμους του είχε τονίσει ότι ο άνθρωπος μπορεί να αποκτήσει κάποια ψυχικά χαρακτηριστικά από τα πρώτα στάδια της ανάπτυξής του.

Όμως, οι απόψεις του Αριστοτέλη διαφοροποιούνται από τη σωκρατική διδασκαλία. Για τον **Σωκράτη** είναι αρκετή η γνώση της ωφέλειας που προσφέρει η αρετή και της βλάβης που προκαλεί η κακία. Έλεγε ότι **«ουδείς εκών κακός»**. **Ο Αριστοτέλης, αντιθέτως, τονίζει ότι η απόκτηση της αρετής απαιτεί αγώνα** και επαναλαμβανόμενη άσκηση, ώστε το άτομο να εθιστεί στην καλλιέργειά της.

6. Πώς τεκμηριώνει ο Αριστοτέλης ότι οι ηθικές αρετές είναι αποτέλεσμα συνήθειας;

Τεκμηριώνει τη σχέση ήθους και έθους **με την ετυμολογική συγγένεια των δύο λέξεων**. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη υπάρχει **ταυτότητα λέγεσθαι και είναι**. Αν δύο λέξεις σχετίζονται ετυμολογικά, αυτά που δηλώνουν έχουν κάποια πραγματική σχέση μεταξύ τους. Έτσι, για την απόκτηση των ηθικών αρετών πρέπει το άτομο να ασκείται σταθερά στην αρετή με σύστημα και υπομονή. Άρα, το έθος και το ήθος συνδέονται με σχέση αιτίου - αποτελέσματος. Γενικά, οι αρχαίοι Έλληνες είχαν την τάση να ετυμολογούν τις λέξεις και να στηρίζουν τους συλλογισμούς τους σε ετυμολογίες.

7. Να αποδώσετε τον παραγωγικό συλλογισμό του Αριστοτέλη.

Μείζων προκείμενη: Όλα τα πράγματα που έχουν από τη φύση τους κάποια ιδιότητα δεν μπορούν με μία διαδικασία εθισμού να αποκτήσουν μία αντίθετη ιδιότητα.

Ελάσσων προκείμενη: Η ηθική αρετή αποκτάται με συνήθεια.

Συμπέρασμα: Οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως. Αυτή η ικανότητα πρέπει να καλλιεργηθεί με την άσκηση.

8. Ο Αριστοτέλης ανατρέπει με τη θέση του «οι ηθικές αρετές δεν είναι έμφυτες αλλά επίκτητες ιδιότητες του ανθρώπου» τις απόψεις των αριστοκρατών και των σοφιστών. Πώς αντιλαμβάνεστε αυτό το γεγονός;

Σύμφωνα με τις αριστοκρατικές θέσεις, που τις εξέφραζαν ο Όμηρος, ο Πίνδαρος, ο Θέογνις, **η αρετή είναι δώρο της φύσης** που τελεσίδικα δίνεται ή όχι στον άνθρωπο από τη γέννησή του. Δεν μπορεί η ηθική αρετή να κατακτηθεί από όλους τους ανθρώπους, αλλά δίνεται σε κάθε άνθρωπο από τη γέννησή του και είναι προνόμιο των ευγενών (των άριστων). Άρα, η αρετή ανάγεται στην κληρονομημένη φύση. Αντιθέτως, **σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, όλοι οι άνθρωποι μπορούν να γίνουν ενάρετοι**, αλλά χρειάζεται η επίμονη άσκησή τους στα έργα της αρετής.

Οι **σοφιστές** από την άλλη πλευρά θεωρούσαν την αρετή κοινωνική συμβατικότητα (νόμω), η οποία εκβιαστικά ανατρέπει τις φυσικές προδιαθέσεις των ανθρώπων.

9. Να αναφερθείτε στα δύο παραδείγματα της μείζονος προκείμενης.

Ο Αριστοτέλης συνδυάζει συχνά τους παραγωγικούς συλλογισμούς, που ταιριάζουν σε θεωρητικό φιλόσοφο με τους επαγωγικούς, που ταιριάζουν σε θετικό επιστήμονα. Επίσης, είναι προσφιλής στον φιλόσοφο η χρήση δύο παραδειγμάτων. Πίστευε ότι το ένα εύκολα αμφισβητείται, ενώ η αναφορά σε πολλά καθιστά τον λόγο κουραστικό. Με αυτόν τον τρόπο καθίσταται η επιχειρηματολογία πειστική.

το παράδειγμα της πέτρας και της φωτιάς

Το πρώτο είναι σχετικό με τον νόμο της βαρύτητας και το δεύτερο συνδέεται με τον θερμό αέρα, ο οποίος κινείται προς τα πάνω, επειδή είναι ελαφρύς. Άλλωστε, η κίνηση των σωμάτων προκαλείται από την τάση τους να καταλάβουν τη φυσική τους θέση. Τα στερεά γήινα σώματα, όπως η πέτρα, έχουν το κέντρο της γης ως φυσική τους θέση και γι' αυτό κινούνται προς τα κάτω, αν αφεθούν ελεύθερα (βαρύτητα). Για τη φωτιά φυσική θέση είναι η ουράνια σφαίρα και γι' αυτό έχει ανοδική κατεύθυνση (άνωση).

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, η φυσική κίνηση των σωμάτων στον επίγειο και υποσελήνιο χώρο είναι πάντα ευθύγραμμη και συνδέεται με το βάρος τους. Τα φύσει βαριά σώματα κινούνται προς το κέντρο του σύμπαντος, ενώ τα φύσει ελαφριά προς την περιφέρειά του. Φύσει βαριά είναι εκείνα στη σύσταση των οποίων επικρατεί ένα από τα βαριά στοιχεία, η γη και το νερό. Ελαφριά είναι εκείνα όπου επικρατεί το ελαφρό στοιχείο, ο αέρας και η φωτιά.

10. Να εντοπίσετε το τελικό συμπέρασμα.

Το συμπέρασμα εισάγεται με τον σύνδεσμο «**άρα**». Οι αρετές δε διαμορφώνονται ούτε εκ φύσεως ούτε σε αντίθεση με τη φύση μας. Οι άνθρωποι έχουν έμφυτη την ιδιότητα να τις αποκτήσουν, αλλά τελειοποιούνται με τη συνήθεια.

Οι ιδιότητες που έχουν τα σώματα και οι άνθρωποι διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες:

- Έμφυτες ιδιότητες: για παράδειγμα η πέτρα κινείται προς τα κάτω
- Ιδιότητες που αποτελούν παρέκκλιση από τη φύση: η αναπηρία λόγω τραυματισμού
- Ιδιότητες που στηρίζονται σε φυσικές καταβολές αλλά χρειάζονται εξάσκηση και διδασκαλία (επίκτητες ιδιότητες): τρόποι συμπεριφοράς

Οι ηθικές αρετές εντάσσονται στην τρίτη κατηγορία. **Οι άνθρωποι έχουν την έμφυτη ροπή προς την αρετή, αλλά απαιτούνται η άσκηση, η συνήθεια και η επανάληψη** για την κατάκτησή τους. Η φύση τού δίνει τη δυνατότητα να διαμορφώσει ενάρετο χαρακτήρα. Πρέπει, όμως, και ο ίδιος να το επιδιώξει. Η ευθύνη για την κατάκτηση της αρετής ανήκει στον ίδιο τον άνθρωπο.

Ο άνθρωπος έχει από τη φύση του ως δυνατότητα (δυνάμει) να κατακτήσει την αρετή. Μετατρέπει τη δυνατότητα σε πραγματικότητα (ενεργεία) με τον εθισμό.

11. Ποια είναι η σημασία των λέξεων **φύσει** και **παρά φύσιν**;

Η δοτική φύσει σημαίνει εξαιτίας της φύσης ή σύμφωνα με τη φύση. Παρά φύσιν είναι οποιαδήποτε διεργασία, λειτουργία ή κίνηση που παραβιάζει τη φυσική νομοτέλεια. Το παρά φύσιν προϋποθέτει συχνά εξαναγκασμό, τη βία ή την ανθρώπινη **απόπειρα να αναιρεθεί η φυσική τάξη**.

12.Πού διαφαίνεται ο τελεολογικός χαρακτήρας της θεωρίας του Αριστοτέλη;

Κεντρική στη φιλοσοφία του Αριστοτέλη είναι η έννοια του τέλους (= της ολοκλήρωσης, του ύψιστου σκοπού ενός όντος). Η ηθική αρετή είναι τελειώσις τις. Με την απόκτησή της ο άνθρωπος ολοκληρώνεται, εκπληρώνει τον σκοπό της ύπαρξής του και κατακτά την ευδαιμονία. Σύμφωνα με τον φιλόσοφο, η ευδαιμονία του ανθρώπου είναι ενέργεια της ψυχής σύμφωνα με τους κανόνες της τέλει αρετής. **Η ηθική θεωρία του είναι τελεολογική, γιατί συνδέει την κατάκτηση των ηθικών αρετών με την επίτευξη του σκοπού της ύπαρξης των ανθρώπων.**

Ηθική αρετή = τελείωσις → ευδαιμονία

13.Να σχολιάσετε το ύφος και τη γλώσσα της πρώτης παραγράφου.

Ο λόγος είναι λιτός, γιατί κυριαρχούν τα ρήματα και τα ουσιαστικά. Κυριαρχεί η αναφορική λειτουργία της γλώσσας και υπάρχουν σαφήνεια και ακρίβεια. Επίσης, εντοπίζονται λογική αλληλουχία, συνοχή και συνεκτικότητα. Χρησιμοποιούνται στη δεύτερη και τρίτη περίοδο της παραγράφου εννέα αποφαιτικές διατυπώσεις, αποκλείοντας κάθε διαφορετική περίπτωση από την αποδεικτέα, για να αποδείξει ότι η ηθική αρετή είναι επίκτητη. Πρόκειται για αποδεικτικό επιστημονικό λόγο.

14. Ποιος είναι ο νέος συλλογισμός στη δεύτερη παράγραφο;

Με το επίρρημα **έτι** εισάγεται ένα δεύτερο αποδεικτικό επιχείρημα, για να αποδείξει ο Αριστοτέλης ότι οι ηθικές αρετές είναι αποτέλεσμα συνήθειας. Το επιχείρημα βασίζεται σε μια κλασική αριστοτελική αντίστιξη: **ΔΥΝΑΜΙΣ vs ΕΝΕΡΓΕΙΑ**. Το σχήμα / αντίστιξη έχει ήδη αξιοποιηθεί στη διεύρυνση του συμπεράσματος της πρώτης παραγράφου και ίσως λειτουργεί ως συνειρμός για την εισαγωγή του δεύτερου επιχειρήματος.

Οι ηθικές αρετές δεν είναι ούτε έμφυτες ούτε και ενάντιες στη φύση
(αφού πραγματώνονται με τον εθισμό, συμπεραίνεται ότι είχαν και μια δυνητική ύπαρξη)

1^η προκείμενη

Στη φύση: προηγούνται οι δυνατότητες και έπονται οι ενέργειες

Τεκμηρίωση: το παράδειγμα των αισθήσεων

2^η προκείμενη

Στις ηθικές αρετές: προηγούνται οι ενέργειες και έπονται οι δυνατότητες

Τεκμηρίωση: το παράδειγμα των τεχνών

Συμπέρασμα: η ηθική αρετή δεν είναι έμφυτη

	Πρότερον	ύστερον
Αισθήσεις	δυνάμεις	ενέργειαι
αρετές	ενέργειαι	δυνάμεις

ΔΥΝΑΜΙΣ vs ΕΝΕΡΓΕΙΑ

Στη φιλοσοφία του Αριστοτέλη είναι θεμελιώδης η διάκριση των εννοιών δύναμις και ενέργεια.

Δύναμις = η δυνατότητα που έχει ένα πράγμα ή ένα ον να γίνει κάτι

Ενέργεια = η πραγμάτωση αυτής της δυνατότητας

Συνδέει τις δυνάμεις με το *πρότερον* και τὰς ἐνεργείας με το *ὕστερον*. Οι δυνάμεις έχουν χρονική προτεραιότητα έναντι των ενεργειών. Αλλά στην περίπτωση των ηθικών αρετών οι ενέργειες προηγούνται χρονικά και αξιολογικά των δυνατοτήτων. Ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι η ενέργεια - πραγμάτωση είναι οντολογικά και αξιολογικά ανώτερη από την απλή δυνατότητα.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ:

1. Το μάρμαρο έχει τη δυνατότητα να εξελιχθεί σε άγαλμα, αφού το επεξεργαστεί ο γλύπτης. Το μάρμαρο είναι δυνάμει άγαλμα. Όταν ο γλύπτης θα ολοκληρώσει το έργο του, θα είναι ενεργεία άγαλμα. Αν και το απλό μάρμαρο προηγείται χρονικά, το άγαλμα είναι αξιολογικά ανώτερο από αυτό.
2. Ο σπόρος είναι δυνάμει φυτό. Όταν γίνει φυτό, είναι ενεργεία φυτό.

15. Ποια είναι τα τρία είδη των δυνάμεων που αναφέρει στο έργο του Μετά τα Φυσικά;

Ο Αριστοτέλης αναφέρεται σε τρεις δυνάμεις:

1. Σε αυτές που έχουμε με τη **γέννησή** μας, την όραση, την ακοή (συνδέονται με το άλογο μέρος)
 2. Σε αυτές που τις αποκτούμε με τη **συνήθεια**, το έθος, όπως η ικανότητα να παίζει κάποιος ένα μουσικό όργανο (συνδέονται με το επιθυμητικό)
 3. Σε αυτές που αποκτούμε με τη **μάθηση**, όπως είναι οι επιστημονικές γνώσεις (συνδέονται με το λογικό μέρος)
- Οι πρώτες συνδέονται με το άλογο στοιχείο. Οι άλλες δύο συνδέονται με το λογικό στοιχείο. Άρα, το έθος συναρτάται με το λογικό στοιχείο του ανθρώπου.

16. Να αναφερθείτε στα παραδείγματα των αισθήσεων.

Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί το παράδειγμα των αισθήσεων. Έχουμε από τη φύση μας την αίσθηση της όρασης και της ακοής. Τις κατέχουμε και γι' αυτό τις χρησιμοποιούμε. Δε συμβαίνει το αντίθετο. Δηλαδή, δεν τις αποκτούμε, αφού πρώτα τις χρησιμοποιούμε. Άρα, **στις φυσικές ιδιότητες προηγείται η δυνατότητα και έπεται χρονικά η χρήση της δυνατότητας**.

17. Τι ισχύει στις ηθικές αρετές σχετικά με ενέργειες και τις δυνατότητες;

Αντίθετα με τις φυσικές ιδιότητες, **στις ηθικές αρετές οι ενέργειες προηγούνται χρονικά των δυνατοτήτων**. Αποκτούμε την αρετή μέσα από την άσκησή της. Γινόμαστε δίκαιοι μετά από επανειλημμένες πράξεις δικαιοσύνης, σώφρονες μετά από επανειλημμένες πράξεις σωφροσύνης. Οι ηθικές αρετές γίνονται μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας, όταν ενεργούμε με αυτόν τον τρόπο. Δεν αρκεί η θεωρητική γνώση της αρετής και η αντίστοιχη εμπειρία.

18. Ποιος είναι ο αναλογικός συλλογισμός και από ποιον χώρο προέρχεται;

Παραλληλίζει τη διαδικασία με την οποία αποκτά ο άνθρωπος αρετές με τη διαδικασία με την οποία μαθαίνει μία τέχνη. Ο άνθρωπος μαθαίνει μία τέχνη ασκώντας την. Οικοδόμος γίνεται κάποιος, αφού επιλέξει ενσυνείδητα την τέχνη αυτή και την ασκήσει με επιμονή και σταθερότητα.

19. «ὥσπερ και ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν»: ποια λέξη κεντρίζει το ενδιαφέρον μας;

Μοιάζει να εννοεί ότι οι αρετές περιλαμβάνονται στις τέχνες. Κανονικά θα έπρεπε να απουσιάζει η λέξη των «άλλων». Το κείμενο των Ηθικών Νικομάχειων ανήκει στα χειρόγραφα που χρησιμοποιούσε ως σημειώσεις ο φιλόσοφος στις παραδόσεις του. Δεν είχε πλήρως επεξεργαστεί το κείμενό του, για να το παρουσιάσει. Επομένως, έχουν παρεισφρύσει στοιχεία του προφορικού λόγου. Στο σημείο αυτό ήθελε απλώς να κάνει μία αναλογία ανάμεσα στις αρετές και τις τέχνες.

20. Σε ποια παραδείγματα από τον χώρο της ηθικής αναφέρεται;

Αναφέρεται σε τρία παραδείγματα από τον χώρο της ηθικής. Αυτά δείχνουν ότι οι δίκαιοι, οι σώφρονες και οι ανδρείοι αποκτούν τις συγκεκριμένες ιδιότητες έχοντας ασκηθεί σε δίκαιες, συνετές και ανδρείες πράξεις.

Δικαιοσύνη: κατεξοχήν τέλεια αρετή. Είναι ηθική και κοινωνική / αρετή.

Σωφροσύνη: αρετή που ελέγχει τα πάθη και τις ορμές του ανθρώπου, ώστε να μην παραδίδεται στις ηδονές

Ανδρεία: μεσότητα μεταξύ φόβου και υπερβολικού θάρρους

21. Πώς είναι δυνατόν ο άνθρωπος να κάνει ενάρετες πράξεις, αν δεν είναι ενάρετος;

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, όταν κάνει ο άνθρωπος μία πράξη σύμφωνα με τους κανόνες της αρετής, για παράδειγμα μία ανδρεία πράξη, δε σημαίνει αυτόματα ότι έχει κατακτήσει την αρετή αυτή. Για να χαρακτηριστεί μία πράξη ενάρετη, διαβάζουμε σε άλλο σημείο του έργου του Αριστοτέλη, άνθρωπος πρέπει να έχει:

- συνείδηση της πράξης του
- την ανάλογη προαίρεση (συνειδητή και ώριμη επιλογή)
- σιγουριά και σταθερότητα

Με τις αρετές συνδέονται δύο είδη πράξεων:

- οι πράξεις που είναι σύμφωνες με την αρετή, μέσω των οποίων ασκούμε να αποκτήσουμε την αρετή
- οι ενάρετες πράξεις, στις οποίες προβαίνουμε, αφού πλέον η ηθική αρετή έχει καταστεί μόνιμο στοιχείο της χαρακτήρα μας

Μέσω του εθισμού δίνουμε συγκεκριμένη και πάγια μορφή στο ήθος μας.

Παρόμοια, στην περίπτωση των τεχνών πρέπει να θεωρήσουμε ως αυτονόητα αναγκαία προϋπόθεση την ύπαρξη κάποιων στοιχειωδών, ειδικών γνώσεων, τις οποίες ο τεχνίτης εφαρμόζει στην πράξη. Ο τεχνίτης συμπληρώνει τις γνώσεις αυτές, καθώς ασκεί την τέχνη, και τελειοποιεί τις τεχνικές του δεξιότητες.

22. Πώς εξηγείται η εναλλαγή του α' και γ' πληθυντικού προσώπου;

Όταν ο Αριστοτέλης αναφέρεται στις έμφυτες ικανότητες και στις ηθικές αρετές των ανθρώπων, χρησιμοποιεί το **α' πληθυντικό** πρόσωπο. Αυτά τα γνωρίσματα **αφορούν όλους τους ανθρώπους και, επομένως, και τον ίδιο**. Όμως, **όταν αναφέρεται σε εξειδικευμένες τεχνικές δεξιότητες**, που αφορούν ορισμένους ανθρώπους και που ο ίδιος δεν επιδιώκει να αποκτήσει, χρησιμοποιεί το **γ' πληθυντικό**. Η εναλλαγή των προσώπων αποτελεί συνειδητή επιλογή του φιλοσόφου.

23. Ο Αριστοτέλης συνδέει τα έμφυτα και τα επίκτητα ανθρώπινα γνωρίσματα με τη χρονική προτεραιότητα των μελών του αντιθετικού ζεύγους δύναμις – ενέργεια. Να συμπληρώσετε τον πίνακα.

Έμφυτο ή επίκτητο;	Πρότερον ή ύστερον;		παραδείγματα
	Πρότερον	Ύστερον	
Φύσει	Δυνάμεις	Ενεργείας	Αισθήσεις
Έθος	Ενεργείας	Δυνάμεις	Τέχναι
Έθος	ενεργείας	Δυνάμεις	αρεταί

24. Να σχολιάσετε τις εγκλίσεις και τους χρόνους των ρηματικών τύπων με τους οποίους συνδέεται η έννοια του έθους. Να εντοπίσετε και να χαρακτηρίσετε τους αντίστοιχους επιρρηματικούς προσδιορισμούς. Τι επιτυγχάνεται με τη συχνότητα της χρήσης του όρου έθος;

Οι ρηματικοί τύποι με τους οποίους συνδέεται η έννοια του έθους βρίσκονται σε **οριστική Ενεστώτα**. Η οριστική εκφράζει μία πραγματικότητα, υπογραμμίζοντας την **αντικειμενικότητα** της πράξης. Ο **Ενεστώτας δηλώνει διάρκεια και διαχρονικότητα**. Και οι μετοχές βρίσκονται σε ενεστώτα και δηλώνουν το σύγχρονο. Έτσι, αισθητοποιείται η άποψη ότι οι ηθικές αρετές διαμορφώνονται, ενώ ο άνθρωπος ασκείται συστηματικά σε αυτές.

Η μετοχή, όμως, ενεργήσαντες, βρίσκεται σε αόριστο και δηλώνει το προτερόχρονο, καθώς προηγείται η εφαρμογή στην πράξη. Ομοίως και η μετοχή χρησάμενοι βρίσκεται σε αόριστο, για να δηλώσει ότι πρώτα αποκτά ο άνθρωπος τις αισθήσεις και στη συνέχεια τις χρησιμοποιεί.

Οι εμπρόθετοι επιρρηματικοί προσδιορισμοί ἐξ έθους και διά του έθους τονίζουν τη διαδικασία διαμόρφωσης της ηθικής αρετής, που είναι αποτέλεσμα συνήθειας. Τα επιρρήματα πρότερον και ύστερον δηλώνουν χρονική σειρά. Η τριπλή επανάληψη της λέξης έθους είναι εύλογη, γιατί ο φιλόσοφος επιδιώκει να συνδέσει τη διαμόρφωση της ηθικής αρετής με το έθος.

25. «Ούτω δὴ και τα μεν δίκαια πράττοντες δίκαιοι γινόμεθα, τα δε σώφρονα σώφρονες, τα δ' ανδρεία ανδρειοι»: Ποιο σχήμα λόγου παρατηρείτε σε αυτές τις τρεις προτάσεις και ποια είναι η λειτουργία της επιλογής σύστοιχου αντικειμένου και κατηγορουμένου;

Δημιουργούνται τρία ζεύγη λέξεων:

- δίκαια – δίκαιοι
- σώφρονα – σώφρονες
- ανδρειοι – ανδρεία

Το σχήμα λόγου ονομάζεται **παρονομασία ή ετυμολογικό σχήμα**. Καθιστά ο Αριστοτέλης σαφές ότι οι ηθικές αρετές δεν έχουν θεωρητικό χαρακτήρα, αλλά πρακτικό. Συνδέονται με τις ενέργειες και την κοινωνική συμπεριφορά του ανθρώπου.

26.Ο αρχαιοελληνικός λόγος αρθρώνεται αξιοποιώντας τους παρατακτικούς συνδέσμους, οι οποίοι πολλές φορές καλύπτουν και τη λειτουργία των δικών μας σημείων στίξεως. Πώς απέδωσε ο μεταφραστής τους παρατακτικούς συνδέσμους που ενώνουν περιόδους και ημιπεριόδους;

Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί τους αντιθετικούς συνδέσμους και τον αιτιολογικό γάρ, ο οποίος χρησιμοποιείται με την επεξηγηματική και βεβαιωτική του λειτουργία. Επίσης, εντοπίζεται στο κείμενο ο συμπερασματικός σύνδεσμος άρα.

Ο Λυπουρλής χρησιμοποιεί στη θέση των παραπάνω συνδέσμων τα σημεία στίξης, την τελεία και την άνω τελεία. Η άνω τελεία αποδίδει το γαρ ως βεβαιωτικό μόριο. Η διπλή τελεία αποδίδει την επεξήγηση.

27.Να γράψετε μία μικρή παράγραφο με δοκιμακό ύφος στην οποία να χρησιμοποιήσετε ως θεματική πρόταση τη βασική θέση του φιλοσόφου για την ηθική αρετή και να τη στηρίξετε με επιχειρήματα που εκείνος χρησιμοποιεί στην πρώτη παράγραφο του κειμένου, διατυπωμένα με δικά σας λόγια.

Οι διανοητικές αρετές αποκτώνται με τη διδασκαλία, ενώ οι ηθικές με την άσκηση και τη συνήθεια. Η σχέση της ηθικής αρετής με τη συνήθεια επιβεβαιώνεται από την ετυμολογική συγγένεια των λέξεων έθος και ήθος. Όσα πράγματα είναι εκ φύσεως εφοδιασμένα με ιδιότητες δεν μπορούν να αλλάξουν με τη συνήθεια και την επανάληψη. Για παράδειγμα, τα ψάρια δε ζουν έξω από το νερό. Όμως, δε συμβαίνει το ίδιο με τις ηθικές αρετές. Αυτές είναι επίκτητες. Βέβαια, οι επίκτητες αυτές αρετές δεν είναι αντίθετες με τη φύση του ανθρώπου. Ο άνθρωπος έχει τη φυσική προδιάθεση να τις αναπτύξει. Αλλά απαιτούνται η σταθερή βούλησή του, η επίμονη προσπάθεια και η άσκηση. Άρα, η άσκηση της αρετής είναι δυνατότητα και όχι ιδιότητα δοσμένη από τη φύση. Ο άνθρωπος δε γεννιέται ενάρετος, αλλά γίνεται.

28. Η Αντιγόνη στην ομώνυμη τραγωδία του Σοφοκλή στην προσπάθειά της να κεντρίσει τη φιλοτιμία της αδερφής της και να πετύχει τη βοήθειά της στην ταφή του Πολυνείκη, κλείνει τον λόγο της ως εξής: «Έτσι έχουν αυτά για σένα και γρήγορα θα αποδείξεις αν γεννήθηκες γενναία ή αν είσαι δειλή, μολονότι κατάγες από ευγενείς.». Αυτή η ηθική που προβάλλει η Αντιγόνη συμφωνεί με όσα υποστηρίζει ο Αριστοτέλης στο κείμενό σας;

Η Αντιγόνη προσπαθεί να κεντρίσει τη φιλοτιμία της αδερφής της Ισμήνης, για να συμβάλει στην ταφή του αδερφού τους Πολυνείκη. Γι' αυτό συνδέει την ευγενική καταγωγή με την εκτέλεση του ιερού καθήκοντος. **Συναρτά την ευγενική καταγωγή με την ηθική αρετή.** Αυτή η συσχέτιση αποτελούσε χαρακτηριστικό της αριστοκρατικής ηθικής. Αντιθέτως, **ο Αριστοτέλης απορρίπτει την αριστοκρατική διδασκαλία,** ότι η αρετή είναι δώρο της φύσης, που δίνεται ή δε δίνεται τελεσίδικα στον άνθρωπο από τη γέννησή του.

29.Χρησιμοποιώντας την επαγωγική μέθοδο, να συνθέσετε μία παράγραφο στην οποία θα υποστηρίξετε τη βασική θέση του Αριστοτέλη «ουδεμία των ηθικών αρετών φύσει ημιν εγγίγνεται» με το επιχείρημα που προβάλλεται στη δεύτερη παράγραφο του κειμένου με δικά σας λόγια.

Κάθε άνθρωπος έχει από τη φύση του ορισμένες ικανότητες, οι οποίες πρώτα υπάρχουν ως δυνατότητες και έπειτα εκδηλώνονται ως ενέργειες. Για παράδειγμα, έχει από τη φύση του τα μάτια και διαθέτει την ικανότητα της όρασης. Γι' αυτό τα χρησιμοποιεί. Όμως, δε συμβαίνει το ίδιο με τις ηθικές αρετές των ανθρώπων. Αυτές εφαρμόζονται στην πράξη και κατόπιν αναπτύσσονται. Κάτι παρόμοιο ισχύει και στις τέχνες. Επομένως, καμία από τις ηθικές αρετές δεν είναι έμφυτη, αλλά αποτελεί αποτέλεσμα προσπάθειας και άσκησης.

30. Να συνδέσετε κάθε στοιχείο της στήλης Α με τις φράσεις της στήλης Β. Κανένα στοιχείο της στήλης Β δεν περισσεύει.

A	B
α) φύσει	1. ύστερον τας ενεργείας αποδίδομεν
β) εξ έθους	2. έχοντες χρησάμεθα
	3. χρησάμενοι έσχομεν
	4. τας αισθήσεις ελάβομεν
	5. ποιουντες μανθάνομεν
	6. ενεργήσαντες πρότερον
	7. δίκαιοι γινόμεθα
	8. πρότερον τας δυνάμεις κομιζόμεθα

α: 1, 2, 4, 8 β: 3, 5, 6, 7

31.«Και στην αρετή είμαστε αντίθετοι προς τους πολλούς. Συγκεκριμένα, αποκτούμε φίλους όχι ευεργετούμενοι αλλά ευεργετώντας. Ο ευεργέτης είναι πιο σταθερός φίλος, καθώς προσπαθεί να διατηρεί τη χάρη που του οφείλεται με τη φιλική διάθεση απέναντι σε εκείνον που ευεργέτησε. Αντίθετα, ο ευεργετημένος είναι λιγότερο πρόθυμος, γιατί ξέρει ότι θα κάνει το καλό, όχι για να του οφείλεται χάρη, αλλά για να ξοφλήσει την υποχρέωσή του.»

«Γιατί με όσα είπα υμνώντας την πόλη, τη στόλισαν τα ανδραγαθήματα αυτών εδώ των νεκρών και των ομοίων τους.»

(αρεταί = ανδραγαθήματα)

Νομίζετε ότι υπάρχουν κοινά σημεία ανάμεσα στους λόγους του Περικλή και στην άποψη του Αριστοτέλη όσον αφορά τη σχέση ηθικής πράξης και ηθικής αρετής;

Σύμφωνα με τον Θουκυδίδη, οι Αθηναίοι αποκτούν τους φίλους. Αυτό το πράττουν όχι από υπολογισμό του συμφέροντος αλλά από την πίστη τους στην ελευθερία. Στο δεύτερο παράθεμα γίνεται λόγος για την πολεμική αρετή των Αθηναίων και για τα ανδραγαθήματά τους. Άρα, **ο Περικλής χρησιμοποιεί την αρετή** όχι με την ευρύτητα του αριστοτελικού όρου, αλλά:

- με το ηθικό περιεχόμενο της ευεργετικής δύναμης που φανερώνεται στις σχέσεις των ανθρώπων
- με τη στενότερη σημασία της πολεμικής αρετής

Ωστόσο, και ο Αριστοτέλης και ο Θουκυδίδης αντικρίζουν την αρετή όχι ως αφηρημένη ιδέα αλλά ως ενέργεια – πράξη.

Δείτε τις ερωτήσεις ΚΕΕ 1, 10 13β, 14 (βλ. Μπακλαβάς, σελ.36)

Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΟΥΣ ΑΝΘΡΩΠΟΥΣ

Η ΗΘΙΚΗ ΑΡΕΤΗ ΚΑΙ Η ΗΘΙΚΗ ΠΡΑΞΗ

Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια, Β1. 5-8, 1103b24-25

1. Ο Αριστοτέλης προσθέτει ακόμη ένα επιχείρημα, ώστε να αποδείξει ότι η ηθική αρετή δε συγκαταλέγεται στα εκ φύσεως. Ποιο είναι αυτό;

Ο προσθετικός σύνδεσμος *καί* στη φράση «καὶ τὸ γινόμενον» δηλώνει ότι πρόκειται για **ένα επιπλέον αποδεικτικό στοιχείο**. Το πρώτο του επιχείρημα είναι μία εμπειρική απόδειξη (Μαρτυρεῖ), που **προέρχεται από τον χώρο της πολιτικής (ιστορικό – κοινωνιολογικό επιχείρημα)**. Το επιχείρημα αναφέρεται στους νομοθέτες και στη διαπαιδαγώγηση των πολιτών.

Η πρακτική των νομοθετών: δίνουν κεντρικό ρόλο στο έθος, για να παράγουν ήθος. Για να κάνουν τους πολίτες ενάρετους χρησιμοποιούν ως μέσο τους νόμους. Υποχρεώνουν τους πολίτες να συμμορφώνονται προς αυτούς και να ενεργούν δίκαια.

Η αποτελεσματική σύνδεση του ήθους με το έθος προκύπτει σε πολιτικό περιβάλλον. Αποτελεί ανώτατο κριτήριο τόσο για την ποιότητα του νομοθέτη όσο και του πολιτεύματος.

Η αρχαία ελληνική ηθική είναι πολιτική ηθική, διότι:

- η ατομική ηθική είναι κεντρικό ζητούμενο της νομοθεσίας
- η ατομική ηθική είναι κριτήριο ποιότητας της πολιτείας
- Οι ηθικές αρετές, η δικαιοσύνη, η ανδρεία, η σωφροσύνη, η πραότητα αποκτώνται και εκδηλώνονται στις **διαπροσωπικές σχέσεις** και στην καθημερινή δραστηριότητα του ανθρώπου μέσα στην οργανωμένη κοινωνία
- Ο τρόπος συμπεριφοράς του ανθρώπου **επηρεάζει θετικά ή αρνητικά το κοινωνικό σύνολο**
- Η συμπεριφορά του ανθρώπου **αξιολογείται από το κοινωνικό σύνολο**

Η ηθική αρετή δεν είναι αφηρημένα μία στατική ενδοψυχική κατάσταση αλλά συνειδητή επιλογή τρόπου ζωής που εκδηλώνεται έμπρακτα. Το πεδίο εφαρμογής της αρετής ή της κακίας είναι οι συναισθηματικές μεταβολές που βιώνει ο άνθρωπος ως μέλος της κοινωνίας αλλά και οι καθημερινές ανθρώπινες σχέσεις.

Στο τέλος της πρώτης παραγράφου ο Αριστοτέλης χρειάστηκε ένα επιχείρημα εκ του αντιστρόφου.

Εἰ γὰρ μὴ οὕτως εἶχεν, οὐδὲν ἂν ἔδει τοῦ διδάζοντος, ἀλλὰ πάντες ἂν ἐγίνοντο ἀγαθοὶ ἢ κακοί. (= «Αν δεν ήταν έτσι τα πράγματα, καθόλου δε θα χρειαζόταν αυτός που θα διδάσκει, αλλά όλοι θα ήταν από τη γέννησή τους ή καλοί ή κακοί.»)

Πρόκειται για έναν **υποθετικό συλλογισμό** με:

- μία υπόθεση και
- δύο αποδόσεις, οι οποίες συνδέονται αντιθετικά με τον «ἀλλά».

Το είδος του είναι το **μη πραγματικό**. Ο υποθετικός λόγος υπηρετεί την επιχειρηματολογία του φιλοσόφου. Αν οι ηθικές αρετές ήταν έμφυτες στον άνθρωπο και δεν ήταν αποτέλεσμα σωστού εθισμού και άσκησης, η καθοδήγηση και η εξάσκηση θα ήταν αδιανόητες (απόδειξη διά της εις άτοπον απαγωγής). Αξιοσημείωτη είναι η εστίαση στο ηθικό περιεχόμενο της διδασκαλίας και όχι στο γνωστικό.

2. Ποιος ήταν ο ρόλος του νόμου για τους αρχαίους Έλληνες; Συμφωνεί ο Αριστοτέλης;

Ο νόμος σύμφωνα με τους αρχαίους Έλληνες:

- Τιμωρεί την παραβατική συμπεριφορά
- Αποτρέπει την παραβατική συμπεριφορά
- Τους οδηγεί σε επαινετές συμπεριφορές
- Παιδαγωγεί διά βίου τους πολίτες

Άρα: λειτουργεί ως ισχυρός παράγοντας ενότητας και συνοχής μέσα στην κοινωνία. Αυτή είναι και η θέση του Αριστοτέλη: *ὁ νομοθέτης οὐκ ἔᾶ τὰ φαῦλα πράττειν, τὰ δὲ καλὰ καὶ σπουδαῖα κελεύει* (*Ἠθικὰ Μεγάλαι*, 1.9.9.2-3, 1187a14-15).

- Ο Αριστοτέλης τονίζει την παιδευτική λειτουργία των νόμων. Το επιχείρημά του απηχεί την ευρύτερη σκέψη των αρχαίων Ελλήνων, ότι δηλαδή οι νόμοι και ευρύτερα ο δημόσιος βίος** διαπαιδαγωγούν τα μέλη της πόλης, ώστε να γίνουν ενάρετοι πολίτες.
- Επίσης, απηχεί την πολιτική αντίληψη ότι τα άτομα μέσα στην πόλη πρέπει να προτάσσουν το γενικό συμφέρον έναντι των προσωπικών τους συμφερόντων. Ουσιαστικά, η ηθική του θεωρία αποτελεί μέρος της πολιτικής του θεωρίας.

****δημόσιος βίος:** η Εκκλησία του Δήμου, η πνευματική ζωή, όπως το θέατρο, οι θρησκευτικές γιορτές

3. α. Τι θεωρεί ο Αριστοτέλης *a priori* δεδομένο στη συμπεριφορά των νομοθετών;
β. Ποιο είναι το κριτήριο που διακρίνει ένα επιτυχημένο πολίτευμα από ένα λιγότερο πετυχημένο;

α. Ο Αριστοτέλης **δέχεται απλοποιητικά ότι όλοι οι νομοθέτες έχουν αγαθές προθέσεις** («τὸ μὲν βούλημα παντὸς νομοθέτου») και ότι όλα τα πολιτεύματα θέτουν ως στόχο την ηθικοποίηση των πολιτών τους.

Η άποψη των σοφιστών ήταν αντίθετη. Για παράδειγμα, ο Θρασύμαχος στην Πολιτεία του Πλάτωνα εκφράζει τη γνώμη ότι η εκάστοτε εξουσία ονομάζει δίκαιο ό,τι εξυπηρετεί τα συμφέροντά της.

β. Το κριτήριο διάκρισης της αγαθής από τη φαύλη πολιτεία είναι ο βαθμός στον οποίο το πολίτευμα μέσω του νομοθέτη **επιτυγχάνει να διαπλάσει ενάρετους τους πολίτες εθίζοντάς τους στην αρετή.**

Συμπληρωματικά:

Ο Αριστοτέλης συνήθως κάνει διάκριση ανάμεσα στα **ορθά** πολιτεύματα και στις **παρεκβάσεις** τους. Στην ενότητα αυτή δεν αναφέρεται σε αυτό. Εδώ προϋποτίθεται ότι ο νομοθέτης επιδιώκει σε κάθε περίπτωση το καλό των πολιτών. Απλώς μπορεί να μην επιτυγχάνει πάντα τον στόχο του. Σε άλλο χωρίο των Ηθικών Νικομάχειων κάνει λόγο για νόμο που είναι **κείμενος ορθώς** και έχει επιτυχία και για νόμο **απεσχεδιασμένον**, δηλαδή προχειροφτιαγμένο.

4. Να σχολιάσετε τη σειρά των λέξεων στη φράση «διαφέρει τούτω πολιτεία πολιτείας ἀγαθὴ φαύλης».

Εντύπωση προκαλεί η σειρά των λέξεων σε αυτή τη φράση. Η ιδιαιτερότητα της διατύπωσης ίσως οφείλεται στην **προφορικότητα του λόγου**, καθώς πρόκειται για προσωπικές σημειώσεις του. Επίσης, με την τοποθέτηση των επιθέτων «ἀγαθὴ φαύλης» στο τέλος της φράσης κλείνει τη σύντομη παρέκβαση από το θέμα.

5. Ποιο είναι το νέο του επιχείρημα για την απόκτηση της ηθικής αρετής στην πρώτη παράγραφο; Ποιες έννοιες έχουν κεντρική θέση σε αυτό;

Ἔτι ἐκ τῶν αὐτῶν καὶ διὰ τῶν αὐτῶν
καὶ γίνεται πᾶσα ἀρετὴ καὶ φθείρεται,
ὁμοίως δὲ καὶ τέχνη·

Με το ἔτι εισάγεται το νέο επιχείρημα στην πρώτη παράγραφο. Αξιοποιεί την αναλογία αρετές – τέχνες. Τονίζει τη σημασία επανάληψης όμοιων ενεργειών τόσο για την αρετή όσο και για την τέχνη. Η επανάληψη είναι συγχρόνως αιτία (**ἐκ τῶν αὐτῶν**) αλλά και μέσο δημιουργίας αρετών (**διὰ τῶν αὐτῶν**).

Π.χ. Αν κάνει κάποιος ανδρείες πράξεις, γίνεται ανδρείος. Στην αρχή δεν είναι κάποιος ανδρείος. Επειδή κάνει ανδρείες πράξεις, θα κερδίσει αυτόν τον χαρακτηρισμό. Επειδή τις επαναλαμβάνει, θα εμπεδώσει αυτόν τον χαρακτηρισμό. Το ενάρετο ήθος δεν είναι δεδομένο αλλά επαληθεύεται στην πράξη. Αλλιώς, θα φθαρεί και θα χαθεί (**γίνεται πᾶσα ἀρετὴ καὶ φθείρεται**).

Σε αυτό το επιχείρημα κεντρική θέση έχουν οι έννοιες του «φθείρεσθαι» και του «γίνεσθαι». Το ζεύγος **γένεσις – φθορά** είναι θεμελιώδες στην αριστοτελική φιλοσοφία. Το ζεύγος γένεσις – φθορά το διαδέχονται και το αιτιολογούν τα αντιθετικά ζεύγη ἀγαθοί – κακοί και εὖ – κακῶς. Η γένεση είναι σε συμμετρική σχέση με το καλό, ενώ η φθορά με το κακό. Στην αριστοτελική φιλοσοφία **οι ποιοτικές αξιολογήσεις βρίσκονται σε συμμετρική σχέση με όρους της οντολογίας (γένεσις – φθορά)**.

Άρα: Η ηθική υπεισέρχεται στην οντολογία και το αντίστροφο.

6. Προσδιορίστε τον όρο τέχνη.

Τέχνη είναι το σύνολο των **γνώσεων και των δεξιοτήτων** που επιτρέπουν σε αυτόν που τις κατέχει να παράγει **τεχνικά δημιουργήματα**. Άρα, η τέχνη μιμείται τη φύση, όπως δηλώνει ο φιλόσοφος σε άλλο σημείο των Ηθικών Νικομάχειων. Η ύπαρξη δημιουργικής λογικής συνδέει την τέχνη με τη φύση. Τεχνίτης δεν είναι μόνο ο καλλιτέχνης αλλά γενικότερα ο δημιουργός. Προϊόντα της τέχνης δεν είναι μόνο τα καλλιτεχνικά έργα αλλά όλα τα δημιουργήματα του τεχνίτη.

τέχνη > μίμησις της φύσης

7. Με τίνος το έργο παραλληλίζεται το έργο του νομοθέτη; Ποια εμπειρικά παραδείγματα αναφέρονται;

Όπως οι κάτοχοι μιας τέχνης προσπαθούν να διδάξουν τους μαθητές τους την τέχνη και να τους κάνουν καλούς τεχνίτες, έτσι και οι νομοθέτες αποσκοπούν στην ηθική αρτίωση των πολιτών. **Όπως οι μάστορες** δεν καταφέρνουν να κάνουν εξίσου όλους τους μαθητές τους καλούς στην τέχνη που τους διδάσκουν, **έτσι και οι νομοθέτες** δεν καταφέρνουν πάντα να κάνουν όλους τους πολίτες ενάρετους.

Ο Αριστοτέλης αναπτύσσει αυτόν τον αναλογικό συλλογισμό, χρησιμοποιώντας τα **ίδια εμπειρικά παραδείγματα του κιθαριστή και του οικοδόμου** της προηγούμενης ενότητας. Η θέση του είναι ότι η ποιότητα της άσκησης σε μία τέχνη καθορίζει την ποιότητα της δεξιότητας που αποκτάται. Επομένως, δεν αρκεί μόνο η επανάληψη κάποιων ενεργειών, αλλά είναι απαραίτητη **η επανάληψη των σωστών ενεργειών** για την απόκτηση των ηθικών αρετών.

8. Να αναφερθείτε στο επιχείρημα για την αναγκαιότητα του δασκάλου.

Το τρίτο επιχείρημα (Εἰ γὰρ μὴ οὕτως εἶχεν, οὐδὲν ἂν ἔδει τοῦ διδάξοντος, ἀλλὰ πάντες ἂν ἐγίνοντο ἀγαθοὶ ἢ κακοί.) διατυπώνεται υποθετικά και αποφατικά. **Ο ρόλος του δασκάλου** είναι να διδάσκει τους μαθητές του τους κανόνες της αρετής, υποδεικνύοντας τι είναι σωστό και τι είναι λάθος. Διδασκαλία δε σημαίνει απλώς τη μετάδοση θεωρητικών γνώσεων. Σημαίνει την καθοδήγηση του μαθητή στην επανάληψη συγκεκριμένων τρόπων συμπεριφοράς. Η αναγκαιότητα του δασκάλου αποδεικνύει ότι οι άνθρωποι δε γεννιούνται με αρετές ή με τις αντίθετες ιδιότητές τους. Ειδάλλως, ο ρόλος του δασκάλου θα ήταν μάταιος. Επομένως, **ο ρόλος της παιδείας είναι πολύ σημαντικός για την απόκτηση των ηθικών αρετών** από τους νέους.

9. Το νέο του επιχείρημα στη δεύτερη παράγραφο:

Τα πεδία εμφάνισης και εφαρμογής της αρετής είναι:

- Το πεδίο των πράξεων (τὰ ἐν τοῖς συναλλάγμασι): στο πεδίο των σχέσεων και συναλλαγών στην πόλη (εμφατικότερα στις οικονομικές συναλλαγές) αναπτύσσεται η γενική αρετή: η δικαιοσύνη
- Το πεδίο των παθών (φόβος, επιθυμία, οργή)

Παραδείγματα:

- ✚ Όσοι ενεργούν δίκαια στις συναναστροφές τους με τους άλλους ανθρώπους, γίνονται **δίκαιοι**. Όσοι ενεργούν άδικα, γίνονται **άδικοι (τὰ ἐν τοῖς συναλλάγμασι)**.
- ✚ Όσοι δείχνουν θάρρος σε συνθήκες που προκαλούν φόβο γίνονται **ανδρείοι**. Όσοι δείχνουν φόβο γίνονται **δειλοί (τὰ ἐν τοῖς δεινοῖς)**.
- ✚ Όσοι δείχνουν εγκράτεια απέναντι στις επιθυμίες τους γίνονται **σώφρονες**. Όσοι παραδίνονται στις σωματικές ηδονές, ξεπερνώντας το μέτρο, γίνονται **ακόλαστοι (τὰ περὶ τὰς ἐπιθυμίας)**.

✚ Όσοι δείχνουν αυτοσυγκράτηση απέναντι στον θυμό τους γίνονται **πράοι**. Όσοι δε χαλιναγωγούν την οργή τους και αντιδρούν με βίαιο τρόπο γίνονται **οργίλοι**, ευέξαπτοι και οξύθυμοι (*τὰ περὶ τὰς ὀργάς*).

10. Προσδιορίστε τις έννοιες συναλλάγματα, δεινά, επιθυμία και οργή.

Συναλλάγματα:

Είναι όλων των μορφών οι συναλλαγές, συμβόλαια, συμφωνίες και πρωτίστως οι **οικονομικές**. Αυτού του είδους οι σχέσεις των συμπολιτών μεταξύ τους δεν είναι ένα ζήτημα περιορισμένης σημασίας μέσα στην κοινωνία. Είναι η συγκεκριμενοποίηση της ανταλλακτικής σχέσης μεταξύ των συμπολιτών. Αυτή είναι ιδρυτική και συστατική για την κοινωνία και επιτυγχάνεται με τον εξισωτικό ρόλο του νομίσματος για τα προϊόντα και τις υπηρεσίες. Συνεπώς, **τα συναλλάγματα είναι ένα σημαντικό πεδίο ανάπτυξης και εμφάνισης των ηθικών σχέσεων**.

Δεινά:

Είναι όλα όσα προκαλούν φόβο. Ως προς το πάθος του φόβου συναντώνται οι ηθικές στάσεις – έξεις της ανδρείας, της δειλίας και του θράσους.

έλλειψη	Μεσότητα = αρετή	υπερβολή
δειλία	ανδρεία	θράσος

Επιθυμία:

Είναι βασική βιολογική και ψυχολογική λειτουργία του ανθρώπου. Η **επιθυμία για τροφές και η σεξουαλική επιθυμία** είναι οι κυριότερες μορφές της στον Αριστοτέλη. Ως τέτοια είναι από ηθική άποψη ουδέτερη. Η διαχείρισή της, όμως, έχει μεγάλη σημασία.

έλλειψη	Μεσότητα = αρετή	υπερβολή
Αναίσθητοι (= αδιαφορούν για τις επιθυμίες τους)	Σώφρονες (= έχουν σώας τα φρένας και ελέγχουν λογικά τις επιθυμίες τους)	Ακόλαστοι (= δεν μπορούν να ελέγξουν τις επιθυμίες τους)

Οργή:

Είναι η δυνατή επιθυμία να πάρουμε εκδίκηση για μία συμπεριφορά που εκτιμούμε ότι απαξίωσε εμάς προσωπικά ή τους οικείους μας (Σύμφωνα με τη διδασκαλία της Ρητορικής). Αυτή η απαξίωση μάς προκαλεί στενοχώρια και πολύ περισσότερο όταν είναι αδικαιολόγητη. Η οργή στρέφεται ενάντια σε συγκεκριμένα πρόσωπα. Στο πάθος της οργής αντιστοιχούν οι εξής ηθικές στάσεις: οργιλότης, αναισθησία, πραότης.

έλλειψη	Μεσότητα = αρετή	υπερβολή
αναισθησία	πραότης	οργιλότης

ΕΠΟΜΕΝΩΣ:

Πρέπει να αποφεύγεται τόσο η υπερβολή όσο και η έλλειψη σε κάθε τομέα της συμπεριφοράς μας. Ο Αριστοτέλης προετοιμάζει τη θέση που θα αναπτύξει στη συνέχεια:

η αρετή βρίσκεται στη μεσότητα

11. Ποιο είναι το συμπέρασμα της ενότητας (τέλος της 2^{ης} παραγράφου);

(Καὶ ἐνὶ δὴ λόγῳ ἐκ τῶν ὁμοίων ἐνεργειῶν αἱ ἕξεις γίνονται.)

- Οι ανθρώπινες ενέργειες έχουν ηθικό πρόσημο, θετικό ή αρνητικό.
- Η συστηματική επανάληψη ὁμοίων ενεργειῶν διαμορφώνουν τις ἕξεις, δηλαδή τα πάγια γνωρίσματα του χαρακτήρα του
- **Η ηθική αρετή είναι ἕξις.** Είναι επίκτητη ιδιότητα.
- **Υπεύθυνος** για την απόκτησή της είναι **ο άνθρωπος** προσωπικά.

12. Προσδιορίστε τον ὅρο ἕξις.

Ἑξις: εχ + σις = ἕξις

Αρχική σημασία: το να κρατάς, να έχεις ή να κατέχεις κάτι / το να βρίσκεσαι σε μόνιμη κατάσταση

Στον Αριστοτέλη: **Ἐχει ηθικό περιεχόμενο.** Δηλώνει **τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας που αποκτώνται με τον εθισμό.**

Άρα, ἕξις είναι κάτι που αποκτά στη ζωή του ο άνθρωπος και έκτοτε το έχει και τον χαρακτηρίζει. Υπάρχουν οι καλές και οι κακές ἕξεις. Η σχέση είναι αμφίδρομη:

- Η επανάληψη ενεργειῶν διαμορφώνει τις ἕξεις
- οι ἕξεις γίνονται η πηγή των αντίστοιχων ενεργειῶν.

ενέργειες > ἕξεις
ἕξεις > ενέργειες

13. Σε ποιο παιδαγωγικό σχόλιο καταλήγει στη δεύτερη παράγραφο ο Αριστοτέλης;

Η νεανική ηλικία και οι εθισμοί που αποκτά ο άνθρωπος κρίνονται από τον Αριστοτέλη καθοριστικά για τη διαμόρφωση του χαρακτήρα. Αυτή η ηλικία είναι η περίοδος κατά την οποία διαπλάθεται ο χαρακτήρας του ανθρώπου και δεν έχουν στην ψυχή του εμπεδωθεί οι καλές ή οι κακές έξεις. **Από την παιδική ηλικία πρέπει οι άνθρωποι να ενεργούν σύμφωνα με την ηθική αρετή**, για να διαμορφώσουν ενάρετο χαρακτήρα (παιδαγωγικός ο χαρακτήρας του εθισμού).

Οὐ μικρὸν - ἀλλὰ πάμπαν - μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν:
ανιούσα κλιμάκωση + υπερβολή (τὸ πᾶν) + ἄρση και θέση (ἄρνηση και κατάφαση) + διόρθωση (μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν)

*** Αντίλογος:** ο εθισμός δεν μπορεί να είναι το παν! Παραμερίζει την αξία άλλων παραγόντων (η επίδραση του περιβάλλοντος, η σημασία του παραδείγματος).

14. «ὅσοι δὲ μὴ εὖ αὐτὸ ποιοῦσιν ἁμαρτάνουσιν»: πρόκειται για μία αναφορικοῦποθετική πρόταση. Ποια νοηματική απόχρωση δίνει στη δευτερεύουσα πρόταση η προσθήκη του υποθετικού χαρακτήρα;

Αναφέρεται υποθετικά στους νομοθέτες, οι οποίοι, παρά τις αγαθές τους προθέσεις, δεν κατορθώνουν για διάφορους λόγους να κάνουν αγαθούς τους πολίτες. Έτσι, αποτυγχάνουν στο έργο τους. Αν η δευτερεύουσα υποθετική πρόταση είχε την ἄρνηση **οὐκ** και, επομένως, εκφερόταν με οριστική, την ἐγκλιση που δηλώνει οριστική, ο αναγνώστης θα οδηγούταν στο συμπέρασμα ότι η πιθανότητα αποτυχίας του νομοθέτη είναι σοβαρά υπολογίσιμη. Άρα, η προσθήκη του **υποθετικού χαρακτήρα** στην πρόταση προσδίδει **τη νοηματική απόχρωση της παρέκκλισης από τον κανόνα**. Ο κανόνας για τους νομοθέτες είναι η ηθικοποίηση των πολιτών. Ο υποθετικός λόγος είναι της αόριστης επανάληψης στο παρόν και μέλλον και, ως εκ τούτου, δίνονται διαστάσεις διαχρονικότητας στη διατύπωση.

15. Να αναζητήσετε τους τρόπους αιτιολόγησης με παρατακτικούς συνδέσμους και να επισημάνετε τι αιτιολογούν κάθε φορά. Να εντοπίσετε τους δύο συμπερασματικούς παρατακτικούς συνδέσμους και να μελετήσετε τα συμπεράσματα.

Αιτιολόγηση με γάρ	Τι αιτιολογεί
Οι γάρ νομοθέται ... αγαθή φαύλης	Η ηθική αρετή δε συγκαταλέγεται στα φύσει. Αποκτάται με τη συνήθεια . Το επιχείρημα με τους νομοθέτες ενισχύει τη θέση αυτή.
Εκ γάρ του κιθαρίζειν ... κιθαρισταί, εκ μεν γαρ του ευ οικοδομειν ... εκ δε του κακώς κακοί	Ο κακός εθισμός κάνει τον άνθρωπο κακό . Δίνονται παραδείγματα με τους κιθαριστές και τους οικοδόμους.
Εἰ γάρ μὴ οὕτως ... ἄγαθοι ἢ κακοί	Οι άνθρωποι γίνονται καλοί με τη σωστή καθοδήγηση. Δίνει το επιχείρημα με την αναγκαιότητα του δασκάλου .
Πράττοντες γάρ τα εν τοις συναλλάγμασι ... οι δε δειλοί, οι μεν γαρ σώφρονες... οι δε εκ του ουτωςί	Η ηθική αρετή συνδέεται με τις πράξεις των ανθρώπων και τη διαχείριση των επιθυμιών .
Κατά γάρ τας τούτων διαφοράς ... αι έξεις	Αιτιολογείται ότι πρέπει να προσδίδουμε μία ορισμένη ποιότητα στις ενέργειές μας .

Και ενί **δή** λόγω ... αι έξεις γίνονται.

Ου μικρόν **ουν** διαφέρει ... μάλλον δε το παν.

**16. «οἱ γὰρ νομοθέται τοὺς πολίτας ἐθίζοντες ποιοῦσιν ἀγαθοὺς»:
Σε ποια λέξη πέφτει το μεγαλύτερο βάρος για τη διαμόρφωση
της συνολικής σημασίας της φράσης;**

Η λέξη που τονίζεται είναι η μετοχή **ἐθίζοντες**. Ο Αριστοτέλης ενισχύει τη θέση του ότι οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν εκ φύσεως και ότι ο εθισμός παίζει καταλυτικό ρόλο στη διαμόρφωση της αρετής εισάγοντας το επιχείρημα που αφορά τον νομοθέτη.

**17. «καὶ διαφέρει τούτῳ πολιτεία πολιτείας ἀγαθὴ φαύλης»:
Υπάρχει κόμμα πριν από το και. Πότε τίθεται κόμμα πριν από
τον και; Δοκιμάστε να μεταφράσετε πιο σωστά τη φράση.**

Υπάρχει κόμμα πριν από τον **και**, γιατί:

- Πριν από τον σύνδεσμο υπάρχει ένα ζεύγος κύριων προτάσεων που συνδέονται αντιθετικά, οι οποίες αποτελούν μία νοηματική ενότητα (το μέν βούλημα ... εστίν, όσοι δε ... αμαρτάνουσι)
- Το υποκείμενο του ρήματος «διαφέρει» είναι διαφορετικό από τα υποκείμενα των δύο πρώτων κύριων προτάσεων, τα οποία είναι παραπλήσια
- Ο σύνδεσμος και δεν έχει συνδετική αλλά συμπερασματική σημασία

Άρα:

Με το κόμμα πριν από τον **καί** επισημαίνεται ότι ολοκληρώνεται το νοηματικό σύνολο που απαρτίζεται από την πρώτη και δεύτερη πρόταση, ώστε να ακολουθήσει το συμπέρασμα.

18. Να συμπληρώσετε τα κενά με μετοχές ή έναρθρα απαρέμφατα στην αρχαία ελληνική, ώστε το νόημα των προτάσεων να αποδίδει το κείμενο της ενότητας.

1. Ως απόδειξη της βασικής θέσης ότι ουδεμία των ηθικών αρετών φύσει ημιν εγγίγνεται προσκομίζει ο Αριστοτέλης το γινόμενον στις πολιτικές κοινωνίες.
2. Επιδίωξη κάθε νομοθέτη είναι το ποιειν τους πολίτες αγαθούς.
3. Οι νομοθέτες προσπαθούν να επιτύχουν τον σκοπό τους εθίζοντες τους πολίτες στις αγαθές πράξεις.
4. Οι αμαρτάνοντες νομοθέτες θεωρούνται από τον Αριστοτέλη υπεύθυνοι για τα φαύλα πολιτεύματα.

19. «Παρόμοια, και σχετικά με τις υπόλοιπες **αρετές** και κακίες ο **νόμος** ωθεί τους ανθρώπους στις πρώτες και τους αποτρέπει από τις δεύτερες, και αυτό το επιτυγχάνει όταν είναι **σωστά σχεδιασμένος**, ενώ αστοχεί, όταν είναι πρόχειρος.» (ΗΝ 1129 b 30-31). Να γράψετε αν συμφωνείτε με τον Αριστοτέλη όσον αφορά το βασικό κριτήριο επιτυχίας του νομοθετικού έργου.

Ο Αριστοτέλης τονίζει για άλλη μία φορά **την παιδευτική αποστολή του νόμου**, που αποσκοπεί στην ηθικοποίηση των πολιτών. Διακρίνει τους καλούς και μελετημένους νόμους από τους βιαστικά και πρόχειρα σχεδιασμένους, με κριτήριο τη στόχευσή τους στην άσκηση της αρετής και την επιτυχία τους σε αυτό το έργο. Αυτή η πολιτική θέση έχει διαχρονική αξία. Σε μία δημοκρατική πολιτεία δεν επιδιώκεται απλώς η συμμόρφωση των πολιτών προς τους νόμους αλλά και η ηθικοποίησή τους. Επιδιώκεται **οι πολίτες να τους τηρούν συνειδητά** και όχι καταναγκαστικά. Η θέσπιση των νόμων είναι ιδιαίτερα σημαντική λειτουργία της δημοκρατίας και απαιτεί μελέτη, προγραμματισμό και σωστή στόχευση.

20. Ο Περικλής στον Επιτάφιο αναφέρεται στην αρετή του Αθηναίου πολίτη ως εξής: «Αντιμετωπίζουμε συνειδητά τον κίνδυνο με ανδρεία, που δεν πηγάζει από την επιβολή του νόμου αλλά από εσωτερική επιταγή, όπως διαμορφώνεται από τον τρόπο ζωής μας.» Να συγκρίνετε την άποψη αυτή με την άποψη του Αριστοτέλη για τον ρόλο του νόμου στην καλλιέργεια της ηθικής αρετής.

Σύμφωνα με τον Περικλή, *η ανδρεία των Αθηναίων δεν επιβάλλεται από τους νόμους αλλά καλλιεργείται από τον τρόπο ζωής*. Είναι αποτέλεσμα μόρφωσης, του ελεύθερου φρονήματος και τρόπου συμπεριφοράς. Μοιάζει η ανδρεία των Αθηναίων να αποσυνδέεται από τον νόμο στο κείμενο του Θουκυδίδη. Αντιθέτως, ο Αριστοτέλης τονίζει την παιδευτική αξία του νόμου, που οδηγεί στην αρετή.

Ίσως ο Περικλής ήθελε να εμψυχώσει τους συμπατριώτες του, τονίζοντας ότι η ανδρεία των Αθηναίων είναι αποτέλεσμα του τρόπου ζωής τους, τον οποίο οφείλουν να προστατεύουν σε κάθε εχθρική επιβουλή. Στην περίπτωση του φιλοσοφικού κειμένου ο Αριστοτέλης διερευνά τη φύση της αρετής και τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι την αποκτούν.

21. Να επισημάνετε τα αντιθετικά ζεύγη που σχηματίζουν μέσα στο κείμενο οι ηθικές αρετές με τις αντώνυμές τους έννοιες.

- δίκαιοι – άδικοι
- φοβεῖσθαι ἢ θαρρεῖν
- ἀνδρεῖοι οἱ δὲ δειλοί
- σώφρονες – ἀκόλαστοι
- πρᾶοι – ὀργίλοι

22. Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί πολλές φορές μέσα στο κείμενο τα ρήματα εθίζομαι, πράττω, γίνομαι σε διάφορους τύπους. Ποια σημασία έχει η χρήση των συγκεκριμένων ρημάτων και η χρονική τους βαθμίδα στη δόμηση της επιχειρηματολογίας του φιλοσόφου για την απόκτηση της ηθικής αρετής;

Με την επανάληψη επιδιώκει ο φιλόσοφος να τονίσει τον **πρακτικό χαρακτήρα των ηθικών αρετών** και ότι αυτές αποκτώνται μέσω του εθισμού. Τονίζει ότι ο άνθρωπος δε γεννιέται ενάρετος αλλά γίνεται. **Οι ρηματικοί τύποι είναι σε ενεστώτα.** Αυτός ο χρόνος δηλώνει πράξη που επαναλαμβάνεται ή που βρίσκεται σε εξέλιξη. Έτσι, προβάλλει την επανάληψη συγκεκριμένων ενεργειών ή τη βαθμιαία κατάκτηση της αρετής.

23. Να συμπληρώσετε καθένα από τα παρακάτω κενά με ένα προθετικό σύνολο από το κείμενο στην αρχαία ελληνική, ώστε να ολοκληρωθεί σωστά το νόημα των προτάσεων.

α.

- Καθένας μας γίνεται δίκαιος ή άδικος ανάλογα με τις πράξεις του εν τοις **συναλλάγμασι** με τους άλλους ανθρώπους. (ΠΡΟΤΑΣΗ 1)
- Καθένας γίνεται ανδρείος ή δειλός ανάλογα με τη συμπεριφορά του εν **δεινοίς**.
- Γινόμαστε φρόνιμοι ή ακόλαστοι ανάλογα με τη στάση μας **περί τας επιθυμίας**.
- Άλλοι γίνονται πράοι και άλλοι οξύθυμοι ανάλογα με τη στάση τους **περί τας οργάς**.

β. Πώς αντιλαμβάνεστε το περιεχόμενο της πρώτης πρότασης σε συνδυασμό με τη γενική πρόταση στην οποία καταλήγει;

«πράττοντες γὰρ τὰ ἐν τοῖς συναλλάγμασι τοῖς πρὸς τοὺς ἄνθρώπους»

Αν οι άνθρωποι ενεργούν δίκαια στις κοινωνικές συναναστροφές τους, γίνονται δίκαιοι. Αν ενεργούν άδίκαια, γίνονται άδικοι. Άρα, επιβάλλεται η επανάληψη των ίδιων ποιοτικά πράξεων και η συστηματική άσκηση σε αυτές για την κατάκτηση των ηθικών αρετών.

Καλοί τρόποι συμπεριφοράς → **καλές συνήθειες** →
ηθικές αρετές

Κακοί τρόποι → **κακές συνήθειες** →
απώλεια ηθικών αρετών

24. Ποιος είναι ο ρόλος των έξεων στη απόκτηση και καλλιέργεια των ηθικών αρετών; Για την απάντησή σας να λάβετε υπόψη σας τη θέση του φιλοσόφου για τις έξεις και από την ακόλουθη άποψη που υποστηρίζει: η μετά του ορθου λόγου έξις αρετή εστί.

Η συστηματική επανάληψη όμοιων ενεργειών διαμορφώνει τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας. Οι καλοί ή κακοί τρόποι συμπεριφοράς διαμορφώνουν καλές ή κακές έξεις, οι οποίες οδηγούν στην απόκτηση της ηθικής αρετής ή όχι. Επομένως, ο ρόλος των έξεων είναι καθοριστικός για την απόκτηση των ηθικών αρετών. **Η ποιότητα των ενεργειών διαμορφώνει την ποιότητα των έξεων και καθορίζει τον χαρακτήρα του ανθρώπου.**

Σε αυτό έρχεται αρωγός ο ορθός λόγος, με τον οποίο μπορούμε να καθορίσουμε ποιες ενέργειες και συμπεριφορές μας οδηγούν στην ηθική συμπεριφορά ή όχι.

25. Ο Περικλής στον Επιτάφιο αναδεικνύει το παιδαγωγικό σύστημα της Αθήνας ανώτερο από αυτό της Σπάρτης. Σύμφωνα με τον Αθηναίο πολιτικό, οι νέοι της πόλης του κατακτούν την ανδρεία μέσα από μία αγωγή που δεν τους αλλοτριώνει από τη χαρά της ζωής. Ενώ οι Σπαρτιάτες επιπλέον ασκεί ευθύς το ανδρείον μετέρχονται. Να κρίνετε την άποψη αυτή, λαμβάνοντας υπόψη τις θέσεις του Αριστοτέλη για το ίδιο θέμα.

Η ανδρεία ήταν μία αδιαμφισβήτητη αρετή για τους αρχαίους Έλληνες και αποτελούσε στόχο της αγωγής τόσο στην Αθήνα όσο και στη Σπάρτη. Στον Επιτάφιο του Περικλή ο Αθηναίος καταφέρει να συνδυάσει την άνετη ζωή με την τόλμη. Αντιθέτως, οι Σπαρτιάτες από παιδιά ασκούνται σκληρά και κατακτούν την ανδρεία με σκληρές και επίπονες ασκήσεις. Και στις δύο μεγάλες πόλεις η αγωγή είχε ηθικοπλαστικό χαρακτήρα και στόχευε στην απόκτηση αρετών. Όμως, τα μέσα που χρησιμοποιούνταν για τη διάπλαση του χαρακτήρα των νέων διέφεραν σε μεγάλο βαθμό. Ο Αριστοτέλης τονίζει ότι είναι αναγκαίο οι νέοι να ασκούνται από την παιδική ηλικία στον τρόπο ζωής που είναι σύμφωνος με τις ηθικές αξίες.

ΗΘΙΚΗ ΑΡΕΤΗ ΚΑΙ ΜΕΣΟΤΗΤΑ

Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια, Β6, 4-8, 1106a26-b7

1. Ποιος είναι ο στόχος του Αριστοτέλη σε αυτή την ενότητα;

Ο Αριστοτέλης σε αυτή την ενότητα επιχειρεί να προσδιορίσει ακριβέστατα την έννοια της μεσότητας, κάνοντας **διάκριση σε αντικειμενικό και υποκειμενικό προσδιορισμό του μέσου**. Είναι η διάκριση ανάμεσα σε ένα δεδομένο υποχρεωτικό για όλους (το αντικειμενικό μέσο) και την προσωπική επιλογή (το υποκειμενικό μέσο).

ἢ κατ' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ἢ πρὸς ἡμᾶς: αντιπαραθέτει ως «κριτές» των ηθικών επιλογών τα πράγματα και τους ανθρώπους. Προκρίνει τους δεύτερους.

Πάντων χρημάτων μέτρον ἐστὶν ἄνθρωπος (Πρωταγόρας)

2. Ποιο είναι το πρώτο είδος μεσότητας που προσδιορίζει; Ποια είναι τα χαρακτηριστικά του;

Το πρώτο είδος μεσότητας είναι αυτό που στηρίζεται σε αντικειμενικά κριτήρια και καθορίζεται με μαθηματικό τρόπο.

Το **αντικειμενικά προσδιορισμένο μέσο** έχει βασικά

γνωρίσματα:

- Είναι **σταθερό** και **αμετάβλητο**
- Ισαπέχει από τα δύο άκρα
- Είναι **το ίδιο για όλους** τους ανθρώπους ➡

Η μοναδικότητα και καθολικότητα του αντικειμενικού μέσου διαστέλλεται εμφαιτικά από την ποικιλότητα του υποκειμενικού μέσου.

3. Τι είναι το συνεχές και διαιρετόν για τον φιλόσοφο;

Το συνεχές είναι αυτό που επιδέχεται διαίρεση επ' άπειρον. Η έννοια του συνεχούς αποτελεί κεντρικό θέμα της αριστοτελικής φιλοσοφίας. Στα συνεχή ανήκουν η κίνηση, ο χώρος και ο χρόνος. Το συνεχές αποτελεί ένα πεδίο, θα λέγαμε διατυπώνοντας με σύγχρονη ορολογία. Στην περίπτωση της ηθικής (και στο κείμενό μας) το πεδίο των πράξεων και των παθών είναι ένα συνεχές. Σε αυτό το συνεχές προσφέρονται στον άνθρωπο οι επιλογές του μέσου και των άκρων. Οι επιλογές που θα κάνει ο άνθρωπος τον χαρακτηρίζουν ηθικά.

4. Ποιο είναι το δεύτερο είδος μεσότητας;

Το δεύτερο είδος μεσότητας είναι αυτό που στηρίζεται σε υποκειμενικά κριτήρια. Μέσο είναι αυτό που δε θεωρείται ούτε πάρα πολύ ούτε πολύ λίγο. Τα βασικά χαρακτηριστικά του υποκειμενικού μέσου είναι:

- Δεν είναι σταθερό και αμετάβλητο
- Δεν είναι ίδιο για όλους τους ανθρώπους

5. Ο Αριστοτέλης ταυτίζει την ηθική αρετή με τη μεσότητα. Δώστε παραδείγματα για τα ανθρώπινα συναισθήματα και πάθη.

Ο φιλόσοφος αναφέρεται στις έννοιες της υπερβολής (πλεονάζει) και της έλλειψης (ελλείπει), για να ορίσει τη μεσότητα σύμφωνα με υποκειμενικά κριτήρια (**πρὸς ἡμᾶς δὲ ὁ μήτε πλεονάζει μήτε ἐλλείπει**). Ο Αριστοτέλης τοποθετεί τη μεσότητα ανάμεσα στην υπερβολή και την έλλειψη. Ταυτίζει την ηθική αρετή με τη μεσότητα.

Παράδειγμα:

Έλλειψη	Μεσότητα	Υπερβολή
Δειλία	Ανδρεία	θρασύτητα
αναισθησία (= αδιαφορία για σωματικές ηδονές)	σωφροσύνη	ακολασία
απάθεια	πραότητα	οργιλότητα (ευερέθιστος, ευέξαπτος)

Τα πάθη, η επιθυμία, η οργή, ο φόβος, το θάρρος είναι δεδομένα χαρακτηριστικά της ανθρώπινης φύσης, είναι φυσιολογικά βιώματα της ψυχής. Από μόνα τους δεν είναι ούτε καλά ούτε κακά. Ο Αριστοτέλης λέει ότι και θα θυμώσουμε και θα μισήσουμε και θα χαρούμε και θα συμπονέσουμε και θα ζηλέψουμε. Αρκεί να το κάνουμε με τον σωστό τρόπο.

Ποιος είναι ο σωστός τρόπος; Η εύρεση του μέτρου. Η μεσότητα σώζει το καλό και το σωστό. Με τη μεσότητα ταυτίζονται οι ηθικές αρετές. Η **αρετή** δεν είναι πάθος. Είναι μια **παγιωμένη στάση του ανθρώπου απέναντι στα πάθη**:

Αρετή είναι η αποφυγή της υπερβολής και της έλλειψης και η αναζήτηση του μέτρου στη βίωση των παθών.

6. Ο Αριστοτέλης δεν είχε ακόμη στη διάθεσή του τους όρους «αντικειμενικός» και «υποκειμενικός», αλλά βρέθηκε στην ανάγκη να εκφράσει τις δύο έννοιες. Ωστόσο, κάνει κάποιες δοκιμές, για να βρει τους πιο κατάλληλους όρους;

Ο Αριστοτέλης βρέθηκε πολλές φορές στη διάρκεια των επιστημονικών του ενασχολήσεων αντιμέτωπος με ανάλογο πρόβλημα, εφόσον ήταν ο πρώτος που ασχολήθηκε με επιστημονικούς κλάδους ή πρώτος αντιμετώπισε με έναν σχετικά καινούριο τρόπο κάποιους τομείς της ανθρώπινης σκέψης και γνώσης.

Ο όρος *αντικειμενικός* και *υποκειμενικός* δεν υπήρχαν στην ελληνική γλώσσα την εποχή του Αριστοτέλη. Γι' αυτό ο φιλόσοφος επινόησε αντίστοιχους όρους, καθώς βρέθηκε στην ανάγκη να εκφράσει τις δύο αυτές έννοιες. Μάλιστα, στην ενότητα κάνει δοκιμές, για να βρει τους πιο κατάλληλους όρους, όπως κάνει κάθε πρωτοπόρος επιστήμονας, όταν αντιμετωπίζει παρόμοια δυσκολία. Έτσι, χρησιμοποιεί τρεις όρους, για να δηλώσει τη σημασία «αντικειμενικός»: **κατ' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα, τοῦ μὲν πράγματος, κατὰ τὸ πρᾶγμα**. Για τη σημασία «υποκειμενικός» χρησιμοποιεί τον ίδιο όρο **πρὸς ἡμᾶς**, αν και στο τέλος του κειμένου που το υποκείμενο είναι **πᾶς ἐπιστήμων**, θα ταίριαζε η έκφραση προς εαυτόν.

7. Ο προσδιορισμός της μεσότητας γίνεται με αντικειμενικά και υποκειμενικά κριτήρια. Ποια παραδείγματα αναφέρει;

Ο φιλόσοφος τεκμηριώνει την άποψή του με δύο παραδείγματα, χρησιμοποιώντας την **επαγωγική μέθοδο**. Το **πρώτο παράδειγμα** αφορά τον **αντικειμενικό προσδιορισμό του μέσου**, ο οποίος γίνεται με μαθηματικό τρόπο. Ανάμεσα στο 10 και το 2 το μέσο είναι το 6, αφού είναι μεγαλύτερο από το 2 κατά 4 μονάδες και μικρότερο από το 10 πάλι κατά 4 μονάδες. Το 6 είναι το αντικειμενικό μέσο ανάμεσα στο 2 και το 10 και για τον προσδιορισμό του εφαρμόζουμε ποσοτικό κριτήριο.

Το **δεύτερο παράδειγμα** αναφέρεται στον υποκειμενικό προσδιορισμό του μέσου. Ο φιλόσοφος το αντλεί από τον χώρο της διατροφής και του αθλητισμού. Αν υποθέσουμε ότι για έναν αθλητή μία μερίδα φαγητού 10 μινων είναι μεγάλη, ενώ των 2 μινων είναι μικρή, το αριθμητικό μέσο, δηλαδή μία μερίδα 6 μινων, δεν θα είναι κατ' ανάγκη το ορθό. Μία τέτοια μερίδα θα ήταν έλλειψη για τον Μίλωνα, ενώ θα ήταν υπερβολή για έναν πρωτογυμναζόμενο αθλητή. Το μέσο, δηλαδή το ορθό, δεν είναι το ίδιο για όλους τους ανθρώπους.

Στον προσδιορισμό του υποκειμενικού μέσου υπεισέρχονται μεταβλητοί παράγοντες, όπως είναι το βάρος του αθλητή, η σωματική του διάπλαση, ο συνολικός χρόνος εκγύμνασης, το είδος του αθλήματος.

8. Σε ποια συμπεράσματα καταλήγει για τον προσδιορισμό της υποκειμενικής μεσότητας;

«πρὸς ἡμᾶς δὲ ὃ μήτε πλεονάζει μήτε ἐλλείπει· τοῦτο δ' οὐχ ἓν, οὐδὲ ταύτὸν πᾶσιν»

✚ Ο προσδιορισμός της υποκειμενικής μεσότητας δεν είναι τόσο απλός όσο στα μαθηματικά μεγέθη, διότι δε στηρίζεται σε αντικειμενικά, σταθερά, αμετάβλητα στοιχεία («μέσον σε σχέση προς εμάς», εννοώ «αυτό που δεν είναι ούτε πάρα πολύ ούτε πολύ λίγο»). Είναι σχετικός και εξαρτάται από την ιδιαιτερότητα κάθε ανθρώπου και τις περιστάσεις.

✚ Βρίσκεται μεταξύ δύο άκρων, που πρέπει να αποφεύγονται.

9. Ποιο είναι το καταληκτικό συμπέρασμα της ενότητας;

Οὕτω δὴ πᾶς ἐπιστήμων τὴν ὑπερβολὴν μὲν καὶ τὴν ἔλλειψιν φεύγει, τὸ δὲ μέσον ζητεῖ καὶ τοῦθ' αἰρεῖται, μέσον δὲ οὐ τὸ τοῦ πράγματος ἀλλὰ τὸ πρὸς ἡμᾶς.

Με το **Οὕτω δὴ** εισάγεται το **καταληκτικό συμπέρασμα**. Κάθε ειδήμονας είναι εύλογο να αποφεύγει την ἔλλειψη και την υπερβολή και να επιζητεί το υποκειμενικό μέσο, κρίνοντας με βάση τις περιστάσεις, τις ανάγκες και τις ιδιαιτερότητές του. Η εκτίμηση αυτή προϋποθέτει μια λογική διεργασία. Ο ίδιος καθορίζει τη μεσότητα με βάση τη **λογική** του και σύμφωνα με τις **ανάγκες του** και τις **συνθήκες**. Αυτό αποδεικνύεται από τη χρήση των ρημάτων **ζητεῖ** και **αἰρεῖται**.

Ο Αριστοτέλης αποδέχεται το *μέτρον ἄριστον* των αρχαίων και τονίζει ότι ο άνθρωπος **στο πεδίο των παθών και των πράξεων κάνει επιλογές**. Μπορεί να ξεπεράσει το μέσον (υπερβολή) ή να υστερήσει ως προς αυτό (έλλειψη). Στόχος του ενάρετου είναι σε κάθε περίπτωση το μέτρο (μεσότητα).

10. Να προσδιορίσετε τον όρο «επιστήμων».

Επιστήμων (< επίσταμαι= γνωρίζω καλά) είναι ο ειδήμων, ο γνώστης, ο ειδικός σε κάτι. Η επιστήμη είναι η τεκμηριωμένη γνώση. Δεν εννοούνται εδώ επιστήμες, όπως τα μαθηματικά, γιατί αυτές δεν ασχολούνται με το υποκειμενικό αλλά με το αντικειμενικό μέσο.

11. Γιατί η επιλογή του μέσου ενέχει την ευθύνη;

Η επιλογή του μέσου γίνεται με ελεύθερη βούληση (αίρεϊται) και γι' αυτό συνεπάγεται την **ευθύνη**. Η έννοια της προαιρέσεως αποτελεί βασική παράμετρο στον αριστοτελικό προσδιορισμό της αρετής. Ο άνθρωπος είναι ελεύθερος και *εναπόκειται στη δική του ελεύθερη βούληση να αναζητά το μέτρο και να το επιδιώκει συνειδητά.*

Η διαφορά ανάμεσα στα δύο είδη μεσότητας αναφέρεται στην προαίρεση. Ο άνθρωπος που στοχεύει στη μεσότητα «προς ημάς» δέχεται συνειδητά τις θυσίες ως προσπάθειες να μην πέσει ούτε στην υπερβολή ούτε στην έλλειψη. Όμως, ο άνθρωπος που αρκείται στην αντικειμενική μεσότητα αρνείται τις προσπάθειες και τις θυσίες και αρκείται σε μία ψευδή μεσότητα. Άρα, η μεσότητα που εξασφαλίζει την ορθή πράξη είναι η **πρὸς ἡμᾶς** μεσότης.

Επομένως, ο άνθρωπος οφείλει να επιζητά την ισορροπία, που θα τον οδηγήσει στην αρετή και την ευδαιμονία. Η αναζήτηση της μεσότητας είναι η ορθή συμπεριφορά.

Μεσότης > ορθή συμπεριφορά > ευδαιμονία

12.Ο φιλόσοφος αναπτύσσει τον συλλογισμό του γύρω από τις έννοιες του μέσου, της έλλειψης και της υπερβολής. Να τοποθετήσετε τις λέξεις και φράσεις του κειμένου στον παρακάτω πίνακα.

έλλειψις	Μέσον	υπερβολή
το δ' έλαττον	το δ' ίσον	το δε πλειον
	- του δε πράγματος μέσον το ίσον απέχον αφ' εκατέρου των άκρων - έστιν έν και το αυτό πασιν	
ό πλεονάζει	- Προς ημας μέσον δε ό μήτε πλεονάζει μήτε ελλείπει - Τουτο δ' ουχ έν, ουδέ ταυτόν πασιν	ό ελλείπει
τα δύο	- τα έξ μέσα λαμβάνουσι κατά το πραγμα - τουτο δε μέσον εστί κατά την αριθμητικήν αναλογίαν	τα δέκα
- δύο δε φαγειν ολίγον - Μίλωνι μέν ολίγον	ου ... έξ μνας (πρόκειται για το υποκειμενικό μέσο)	- δέκα μναι φαγειν πολύ - τω δε αρχομένω των γυμνασίων πολύ

13.Ο άνθρωπος είναι για τον Αριστοτέλη το ζωντανό ον που έχει λογική. Πώς υπεισέρχεται η λογική στο πεδίο της ηθικής;

Η **πρὸς ἡμᾶς μεσότης** είναι η μεσότητα που εξασφαλίζει την ορθή πράξη. Αυτή εμπεριέχει τον λόγον. Ο άνθρωπος που στοχεύει σε αυτή και την εφαρμόζει, δεν ενεργεί τυχαία ή με βάση έναν σταθερό και αμετάβλητο κανόνα, τον οποίο εφαρμόζει μηχανικά. Αντιθέτως, ενεργεί με βάση τη λογική, ρυθμίζοντας τη δραστηριότητά του ανάλογα με τον σκοπό που θέλει να επιτύχει. Με την ελεύθερη βούλησή του και τη λογική του προσπαθεί να επιτύχει τη σωστή – ανάλογα με την περίπτωση – μεσότητα. Άρα, **η αριστοτελική έννοια της μεσότητας** συνδέεται με τη λογική, γιατί **προσδιορίζεται και επιλέγεται με λογικές διεργασίες.**

14.Η έννοια του μέτρου ήταν από τις κυρίαρχες αξίες της αρχαιοελληνικής κοινωνίας. Χαρακτηριστικά είναι τα ρητά: μέτρον ἄριστον και μηδέν ἄγαν. Εκτιμάτε ότι ο Αριστοτέλης στην ηθική του διδασκαλία πρωτοτυπεί συγκριτικά με αυτή την αξία;

Η έννοια του μέτρου αποτυπώνεται στα αρχαιοελληνικά αποφθέγματα **μέτρον ἄριστον** και **μηδέν ἄγαν**. Η πρώτη ρήση, που αποδίδεται στον Κλεόβουλο τον Ρόδιο, αποτελεί παραίνεση ηθικού χαρακτήρα. Το μέτρο, η αποφυγή ακροτήτων, είναι το καλύτερο πράγμα (ἄριστον). Ο άνθρωπος οφείλει να αποφεύγει τις ακρότητες και τις υπερβολές. Κάθε πράξη που ενέχει το μέτρο έχει τον βαθμό της τελειότητας. Η δεύτερη ρήση αποδίδεται στον Χείλωνα τον Λακεδαιμόνιο, έναν από τους επτά σοφούς της αρχαιότητας. Ο Αριστοτέλης στα Ηθικά Νικομάχεια ασχολείται με το μέτρο και την υπερβολή. Αποδέχεται και τονίζει την έννοια του μέτρου, διατυπώνοντας τη θεωρία της μεσότητας.

15. Να εντοπίσετε τα απρόσωπα ρήματα και τα ρηματικά επίθετα του κειμένου. Ποια είναι η σκοπιμότητα αυτής της επιλογής;

Απρόσωπα ρήματα & ρηματικά επίθετα	η σημασία τους
διαιρετῶ	που μπορεί να διαιρεθεί
ἔστι	είναι δυνατό
οὐχ οὕτω ληπτέον	δεν πρέπει να οριστεί

Η επιλογή αυτών των στοιχείων δεν είναι άσχετη με το περιεχόμενο του κειμένου και τους στόχους του Αριστοτέλη. Αυτά τα γλωσσικά στοιχεία διαμορφώνουν **απρόσωπο ύφος** και συνάδουν με τον θεωρητικό χαρακτήρα του έργου και την **ουδέτερη – αντικειμενική** σκοπιά του φιλοσόφου. Το ρηματικό επίθετο ληπτέον δείχνει τον δεοντολογικό χαρακτήρα των επισημάνσεών του, που ταιριάζει με τον διδακτικό χαρακτήρα των Ηθικών Νικομάχειων.

16. Στο κείμενο χρησιμοποιείται κατά κόρον η παρατακτική σύνδεση των προτάσεων. Μπορείτε να αιτιολογήσετε αυτόν τον τρόπο σύνταξης; Να λάβετε υπόψη τον αφηγηματικό χαρακτήρα του συγκεκριμένου παραδείγματος.

Η παρατακτική σύνδεση καθιστά τον λόγο απλό, λιτό και άμεσο. Διαμορφώνει αφηγηματικό ύφος. Τα νοήματα γίνονται εύληπτα, καθώς οι σκέψεις του Αριστοτέλη εκτίθενται με σαφήνεια. Για παράδειγμα οι **αντιθετικοί σύνδεσμοι** εξυπηρετούν την πρόθεση του φιλοσόφου να διακρίνει τα δύο είδη μεσότητας. Η χρήση του συμπλεκτικού συνδέσμου **οὐδέ** (τοῦτο δ' οὐχ ἔν, οὐδέ ταύτὸν πᾶσιν) εξηγείται από την πρόθεσή του να **παρουσιάσει τα δύο βασικά γνωρίσματα του υποκειμενικού μέσου**, αντιδιαστέλλοντάς το με το αντικειμενικό μέσο.

17. Να επισημάνετε τα γνωρίσματα που θεωρεί ο Αριστοτέλης απαραίτητα για ένα πράγμα, ώστε να είναι δυνατόν να του αποδοθούν οι έννοιες «τὸ μὲν πλεῖον τὸ δ' ἔλαττον τὸ δ' ἴσον».

Τα γνωρίσματα που πρέπει να έχει ένα πράγμα, ώστε να του αποδοθούν οι έννοιες αυτές, προσδιορίζονται στην πρώτη περίοδο του κειμένου. Πρέπει :

- Να παρουσιάζει συνέχεια
- Να μπορεί να διαιρεθεί

Οι συγκεκριμένες έννοιες αφορούν την αντικειμενική μεσότητα, η οποία εφαρμόζεται κατά την αριθμητική αναλογία.

18. Να διατυπώσετε με δικά σας λόγια τους ορισμούς που δίνει ο Αριστοτέλης.

➤ **Μεσότητα:**

α) το σημείο που απέχει εξίσου από δύο άλλα σημεία, τα οποία είναι άκρα (αντικειμενική μεσότητα) β) αυτό που σε κάθε επιμέρους περίπτωση δε θεωρείται ούτε πάρα πολύ ούτε πολύ λίγο (υποκειμενική μεσότητα)

➤ **Ακρότητες:**

α) τα δύο άκρα που απέχουν εξίσου από το μέσο (αντικειμενική μεσότητα) β) ο,τιδήποτε αποκλίνει από αυτό που σε κάθε δεδομένη περίπτωση κρίνεται ως μέσο (υποκειμενική μεσότητα)

19. Η ηθική αρετή είναι έξις. Ποια καινούρια στοιχεία μάς προσφέρει το κείμενο, για να συμπληρώσουμε τον ορισμό της αρετής; Ποια από αυτά τα στοιχεία μπορούν να στηρίζουν την άποψη του Αριστοτέλη ότι η ηθική αρετή είναι «μετά του ορθού λόγου έξις»;

Στην προηγούμενη ενότητα πληροφορούμαστε ότι η ηθική δεν υπάρχει στον άνθρωπο φύσει, αλλά αποκτάται με τον εθισμό. **Η ποιότητα των έξεων** προσδιορίζει την ποιότητα των πράξεων και **οδηγεί στην απόκτηση ή μη της αρετής**. Η αρετή καθιστά τον άνθρωπο ικανό να εκτελέσει το προορισμένο γι' αυτόν έργο.

Σε αυτή την ενότητα απαντά στο ερώτημα που έθεσε στο τέλος της προηγούμενης. Αναπτύσσει την έννοια και τα είδη της μεσότητας, συνδέοντας την **αρετή με την υποκειμενική μεσότητα**. Μάλιστα, η ηθική αρετή συνδέεται στο τέλος της ενότητας με τον ορθό λόγο. Ο άνθρωπος παρουσιάζεται ελεύθερος να προσδιορίσει και να επιλέξει τη μεσότητα με βάση τη λογική του.

Ορθός λόγος > υποκειμενική μεσότητα > αρετή

20. Λαμβάνοντας υπόψη σας τις απόψεις του Αριστοτέλη, τι συμβουλές θα δίνατε σε έναν δάσκαλο ή γονιό που στόχο έχει να εθίσει τα παιδιά του στην ηθική αρετή;

Ο δάσκαλος ή ο γονιός που επιθυμεί να εθίσει τα παιδιά στην ηθική αρετή οφείλουν να τα καθοδηγούν, παρέχοντάς τους σωστά πρότυπα και καλλιεργώντας καλές έξεις και σωστές συμπεριφορές. Με τη δική τους ηθική εμπειρία και ορθή κρίση οδηγούν τους νέους στον δρόμο της ηθικής. Όταν αυτοί υιοθετούν ορθές έξεις, θα καταστούν και οι ίδιοι ικανοί να προσδιορίζουν και να επιλέγουν για τον εαυτό τους το μέσο σε κάθε περίπτωση.

21. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη η ηθική αρετή είναι επίκτητη. Να δείξετε με επιχειρήματα ότι όσα λέγονται σε αυτή την ενότητα υποστηρίζουν τη βασική σκέψη του.

Αν η ηθική αρετή ήταν έμφυτη, θα μπορούσε να προσδιοριστεί με αντικειμενικά κριτήρια. Έτσι, όταν ο άνθρωπος αντιμετωπίζει ηθικά διλήμματα, θα αποτελούσε μεσότητα η ίδια πάντα επιλογή. Δε θα είχε νόημα να αναζητήσει με τη λογική ποια συμπεριφορά θα ήταν ηθική ή μη ηθική.

Ωστόσο, η μεσότητα με αντικειμενικά κριτήρια δεν μπορεί να εφαρμοστεί στις ανθρώπινες δραστηριότητες. Σε κάθε πράξη επιβάλλεται κάθε φορά ο άνθρωπος χρησιμοποιώντας τον ορθό λόγο να συνεκτιμά διάφορους παράγοντες. Επομένως, η ηθική αρετή δεν υπάρχει σε μας φύσει.

22. «Οὕτω δὴ πᾶς ἐπιστήμων τὴν ὑπερβολὴν μὲν καὶ τὴν ἑλλειψιν φεύγει, τὸ δὲ μέσον ζητεῖ καὶ τοῦθ' αἰρεῖται, μέσον δὲ οὐ τὸ τοῦ πράγματος ἀλλὰ τὸ πρὸς». Να δείξετε ότι απαραίτητη προϋπόθεση αυτού είναι η σωκρατική προτροπή «γνωθί σαυτόν» και γι' αυτό η κατάκτηση της αρετής γίνεται δύσκολο και επίπονο έργο.

Κάθε ειδικός αποφεύγει την έλλειψη και την υπερβολή και επιζητά το μέσο, και μάλιστα το υποκειμενικό μέσο, κρίνοντας ανάλογα με την περίσταση, τις ανάγκες, τις δυνατότητες και τις περιστάσεις. Όμως, για να μπορεί να λειτουργεί με αυτόν τον τρόπο, πρέπει να έχει αυτογνωσία. **Η αυτογνωσία είναι απαραίτητη προϋπόθεση, για να συνεκτιμήσει ο άνθρωπος ορθά τα δεδομένα** και να αποφασίσει το καλύτερο για τον εαυτό του. **Ο προσδιορισμός, επομένως, της υποκειμενικής μεσότητας είναι δύσκολη και επίμοχθη διαδικασία. Απαιτεί αυτογνωσία και αυτοέλεγχο.**

23. «Γιατί και σε αυτό ξεχωρίζουμε, ώστε οι ίδιοι και ιδιαίτερα τολμηροί να είμαστε και συγχρόνως να στοχαζόμαστε όσα θα επιχειρήσουμε. Σε αυτό η άγνοια φέρει στους άλλους απερίσκεπτη τόλμη, ενώ η περίσκεψη τους κάνει να διστάζουν. Ωστόσο, αληθινά ανδρείοι αξίζει να χαρακτηρίζονται όσοι γνωρίζουν σαφέστατα τόσο τα επικίνδυνα και δυσάρεστα όσο και τα ευχάριστα, και γι' αυτό δεν προσπαθούν να αποφύγουν τους κινδύνους» (Θουκ. II 40 3)

«Εγώ, βέβαια, Λάχη, υποστηρίζω ότι αυτή η ανδρεία συνίσταται στη γνώση των φοβερών και των θαρραλέων πραγμάτων τόσο στον πόλεμο όσο και σε όλα τα άλλα.» (Λάχης 194e-195a)

Να συσχετίσετε τα χωρία με την άποψη του Αριστοτέλη.

Στο κείμενο του Θουκυδίδη οι Αθηναίοι παρουσιάζονται να συνδυάζουν τη σκέψη με την ανδρεία. *Ανδρεία είναι η τόλμη που συνοδεύεται από ακριβή υπολογισμό των συνεπειών που θα προκύψουν.* Οι παράτολμες ενέργειες, που οφείλονται σε άγνοια κινδύνου, δε συνιστούν αληθινή ανδρεία. Στον Λάχη του Πλάτωνα *η ανδρεία συνδέεται με τη σαφή «γνώση των δεινών και των θαρραλέων»* όχι μόνο στον πόλεμο αλλά και σε κάθε δραστηριότητα της ζωής.

Αυτές οι προσεγγίσεις δε διαφέρουν από τις θέσεις του Αριστοτέλη. Για τον φιλόσοφο η αναζήτηση της μεσότητας με τη λογική και η ελεύθερη επιλογή της από τον άνθρωπο οδηγούν στην αρετή.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ

Ο Αριστοτέλης προσπαθεί να διατηρήσει μια κρίσιμη ισορροπία: απορρίπτει κάθε είδους μυθική, δεισιδαιμονική ή θρησκευτική πηγή ηθικής αλλά και μια κωδική αντικειμενοποίηση των ηθικών αξιών. Αφήνει περιθώρια στο απρόβλεπτο της προσωπικής ετερότητας και των ανθρώπινων σχέσεων. Άρα, η αριστοτελική ηθική με τον ανοιχτό και ευέλικτο χαρακτήρα της είναι μια φιλόδοξη, επεικής ηθική στον αντίποδα οποιασδήποτε ολοκληρωτικής ηθικής.

ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΡΕΤΗΣ

Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια, Β 6.10 – 13

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. α. Σε ποια παραδείγματα αναφέρεται ο φιλόσοφος στην αρχή της ενότητας;
β. Γιατί χρησιμοποιεί απαρέμφата;

α. Στην ενότητα αυτή **αναφέρει παραδείγματα συγκεκριμένων συναισθημάτων**, τον φόβο, το θάρρος, την επιθυμία, την οργή και την ευσπλαχνία. Σε αυτά διαπιστώνονται η έλλειψη και η υπερβολή. Με επαγωγική γενίκευση καταλήγει στο συμπέρασμα ότι γενικά (**όλως**) μπορεί κάποιος να νιώσει ευχάριστα ή δυσάρεστα συναισθήματα σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό από ό,τι πρέπει (**ὅλως ἡσθῆναι καὶ λυπηθῆναι ἔστι**). Ωστόσο, τόσο η υπερβολή όσο και η έλλειψη δεν είναι καλές καταστάσεις για τον άνθρωπο (ἀμφοτέρα οὐκ εὖ).

β. Ο φιλόσοφος **αναφέρεται στα πάθη** με τα απαρέμφата. Με τον τρόπο αυτόν τονίζει ότι:

- δεν έχει σημασία τόσο το συναίσθημα που αναπτύσσει ο άνθρωπος στην ψυχή του αλλά η έμπρακτη εκδήλωσή του, δηλαδή η πράξη. Άλλωστε, η αρετή και η κακία κρίνονται πάντα στις σχέσεις των ανθρώπων.
- Έχουν πάντα ένα προσωπικό υποκείμενο

2. Σχολιάστε το σχήμα λιτότητας στη φράση «ἀμφοτέρα οὐκ εὖ».

Το σχήμα λιτότητας δείχνει **τον ήπιο και νηφάλιο τρόπο** που αρμόζει στον επιστημονικό λόγο, με τον οποίο ο φιλόσοφος αποδοκιμάζει την έλλειψη και την υπερβολή.

3. Ποια είναι τα ποιοτικά κριτήρια σύμφωνα με τα οποία καθορίζεται το υποκειμενικό μέσο;

Ο φιλόσοφος **προσδιορίζει πέντε συνθήκες**, που είναι τα ποιοτικά κριτήρια καθορισμού της μεσότητας στην ηθική αρετή:

- + η χρονική στιγμή κατά την οποία πρέπει να νιώσουμε ένα συναίσθημα (τὸ δ' ὅτε δεῖ)
- + οι περιστάσεις – συνθήκες σε σχέση με τις οποίες πρέπει να νιώσουμε ένα συναίσθημα (ἐφ' οἷς)
- + οι άνθρωποι σε σχέση με τους οποίους πρέπει να νιώσουμε ένα συναίσθημα (πρὸς οὓς)
- + ο λόγος για τον οποίο πρέπει να νιώσουμε ένα συναίσθημα (οὗ ἕνεκα)
- + ο τρόπος με τον οποίο πρέπει να εκδηλώνουμε ένα συναίσθημα (ὡς δεῖ)

Επομένως: Δεν υπάρχουν «καλά» και «κακά» συναισθήματα. Αυτά σταθμίζονται σε σχέση με τον χρόνο, τις περιστάσεις, τους ανθρώπους, τον σκοπό και τον τρόπο.

Όμως, ποιος καθορίζει το δέον; Το δέον καθορίζεται από:

- Τους γραπτούς νόμους της πόλης: ορίζουν τι πρέπει και τι δεν πρέπει να κάνουν οι πολίτες
- Την παράδοση (άγραφοι νόμοι, πρότυπα, παραδείγματα προς μίμηση ή αποφυγή που υποδείκνυαν τον ορθό τρόπο συμπεριφοράς)
- Τον ορθό λόγο (= λογική, η λογική του φρόνιμου ανθρώπου)
Άρα: το ορθό καθορίζεται από την πόλη κράτος στην οποία διαπλάθεται ο πολίτης. Η βάση της σκέψης του φιλοσόφου είναι η ελληνική πόλη – κράτος. Το δεῖ είναι οι αξίες της πόλεως και οι κοινωνικές νόρμες.

4. «μέσον τε ἄριστον, ὅπερ ἐστὶ τῆς ἀρετῆς»: Πώς αντιλαμβάνεστε τη συγγένεια της αρετής με το ἄριστο;

Η τήρηση του κανόνα της μεσότητας είναι το ἄριστο. Μοιάζει οξύμωρο αλλά σε καμία περίπτωση δεν είναι. Η αρετή είναι μεσότητα σε σχέση με την υπερβολή και την έλλειψη. Ταυτόχρονα, όμως, είναι το σπουδαιότερο και υψηλότερο χαρακτηριστικό για τον άνθρωπο.

Η αρετή είναι η δυσεπίτευκτη κορύφωση ενός αγώνα που κρατά μία ζωή. Κάτω από αυτό το πρίσμα, η αρετή ως στάση ζωής είναι μία ακρότητα. Ο συσχετισμός της αρετής με το ἄριστον είναι ετυμολογικός. Ο φιλόσοφος θεωρεί ότι λόγω της ετυμολογικής τους σχέσης έχουν οι δύο έννοιες και νοηματική σχέση.

5. Ποιον προσωρινό ορισμό της αρετής δίνει ο φιλόσοφος;

Μείζων προκείμενη: το να αισθάνεται κανείς όλα αυτά τη στιγμή που πρέπει, σε σχέση με τα πράγματα που πρέπει, σε σχέση με τους ανθρώπους που πρέπει, για τον λόγο που πρέπει και με τον τρόπο που πρέπει

(τὸ δ' ὅτε δεῖ καὶ ἐφ' οἷς καὶ πρὸς οὓς καὶ οὔ ἔνεκα καὶ ὥς δεῖ)

Ελάσσων προκείμενη: είναι το μέσο και το ἄριστο
(μέσον τε καὶ ἄριστον)

Συμπέρασμα: η αρετή είναι το να αισθάνεται κανείς όλα αυτά τη στιγμή που πρέπει, σε σχέση με τα πράγματα που πρέπει, σε σχέση με τους ανθρώπους που πρέπει, για τον λόγο που πρέπει και με τον τρόπο που πρέπει (ἄριστον, ὅπερ ἐστὶ τῆς ἀρετῆς)

6. Δύο κριτήρια κρίνουν αν πετύχαμε τον κανόνα της μεσότητας και εξισορροπούν τον υποκειμενικό χαρακτήρα της ηθικής. Ποια είναι αυτά;

Η μεσότητα είναι σχετική. Εναπόκειται στην **προσωπική ευθύνη** κάθε ανθρώπου να επιλέξει την κατάλληλη συμπεριφορά σύμφωνα με το δέον. Δεν υπάρχουν απόλυτοι κανόνες του ηθικά ορθού.

Όμως, **αυτό δε σημαίνει ότι καθένας μπορεί να ορίσει τη μεσότητα με εντελώς υποκειμενικά και αυθαίρετα κριτήρια.** Ο φιλόσοφος προσδιορίζει **δύο κριτήρια** με τα οποία θα κριθεί αν πετύχαμε να τηρήσουμε τον κανόνα της μεσότητας:

- ✓ Το **πρακτικό κριτήριο**
Οι πράξεις και τα συναισθήματα κατορθώνουν να εκπληρώσουν τον στόχο τους; (κατορθοῦται)
Εάν οδηγήσουν σε κάποιο σφάλμα λόγω έλλειψης ή υπερβολής (ἀμαρτάνεται), σημαίνει ότι δεν εκπληρώνουν τον κανόνα της μεσότητας.
- ✓ Το **κριτήριο της κοινωνικής αξιολόγησης** (οι πράξεις και τα συναισθήματά μας συναντούν την κοινωνική αποδοχή; («ἐπαινέϊται» ή «ψέγεται»);). Η κοινωνική αξιολόγηση των πράξεων και των συναισθημάτων φανερώνει αν αυτά εκπλήρωναν τον κανόνα της μεσότητας. Επαινεί η κοινωνία πράξεις και ήθη που τη συνέχουν; Τα ανατροφοδοτεί και τα πολλαπλασιάζει σε μια θετική προοπτική. Επικρίνει τις πράξεις και ήθη που την αποδομούν; Τα αποτρέπει και τείνει να τα μειώσει. Το άτομο λειτουργεί καταρχάς υποκειμενικά και προσωπικά. Όμως, συνυπολογίζει κοινωνικές νόρμες και τον κοινωνικό αντίκτυπο των παθών και των πράξεών του.

!!! Ο Αριστοτέλης αποδίδει μεγάλη σημασία στον κοινωνικό έλεγχο. Αναγνωρίζει τη σπουδαιότητα της **κοινής γνώμης**. Η άποψη αυτή χαρακτηρίζει γενικότερα την αντίληψη των Ελλήνων. Ο αρχαίος Έλληνας θεωρούσε τον εαυτό του μέλος της πόλης – κράτους και ρύθμιζε τη συμπεριφορά του σύμφωνα με τις επιταγές του κοινωνικού συνόλου. Έτσι θεωρούσε ότι διατηρείται η κοινωνική συνοχή και μπορεί να υπάρξει ευδαιμονία σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο.

7. Αναφέρεται ο Αριστοτέλης σε παραδείγματα πράξεων; Τι ισχύει γι' αυτές;

Όσα ισχύουν για τα συναισθήματα ισχύουν και για τις ενέργειες του ανθρώπου. Και στις πράξεις παρατηρούνται η υπερβολή, η έλλειψη και το μέσον. Ο φιλόσοφος δεν αναφέρει παραδείγματα ανθρώπινων πράξεων, όπως ανέφερε παραδείγματα συναισθημάτων. Τα δεοντολογικά ποιοτικά κριτήρια που ανέφερε για τα συναισθήματα ισχύουν και για τις πράξεις. Και στις πράξεις η μεσότητα είναι σχετική και συνδέεται με:

- ✓ Τον κατάλληλο χρόνο
- ✓ Τις κατάλληλες περιστάσεις
- ✓ Τους κατάλληλους ανθρώπους
- ✓ Τις σωστές επιδιώξεις
- ✓ Τον ορθό τρόπο

Για παράδειγμα: Άλλοι άνθρωποι είναι φιλάργυροι και άλλοι τσιγκούνηδες. Το να ξοδεύει ο άνθρωπος όταν πρέπει, κάτω από τις συνθήκες που πρέπει, για εκείνους που πρέπει, για τον σκοπό που πρέπει και με τον τρόπο που πρέπει είναι το μέσον και το άριστον.

8. Με ποιο σχήμα λόγου παρουσιάζεται το αξιολογικό κριτήριο;

Το αξιολογικό κριτήριο παρουσιάζεται με το χιαστό σχήμα:

- ή μὲν ὑπερβολὴ **ἁμαρτάνεται** καὶ **ψέγεται** καὶ ἡ ἔλλειψις
- τὸ δὲ μέσον **ἐπαινέται** καὶ **κατορθοῦται**

Σχηματίζονται δύο ζεύγη αντίθετων ρημάτων.

Τα **ἁμαρτάνεται** και **κατορθοῦται** αναφέρονται στο ἔργο του υποκειμένου της ηθικῆς πράξης και στο πρακτικό αποτέλεσμα.

Τα ρήματα **ψέγεται** και **ἐπαινέται** αναφέρονται στην κοινωνική αξιολόγηση.

9. Ποια στοιχεία δείχνουν ότι, κατά τον Αριστοτέλη, η ηθική αρετή έχει κοινωνικό – πολιτικό χαρακτήρα;

Ο Αριστοτέλης συνδέει τη μεσότητα και την αρετή με:

- + Τη συμπεριφορά του ατόμου
- + Τα συναισθήματα του ατόμου και κυρίως στην έμπρακτη εκδήλωσή τους κατά την αλληλεπίδρασή του με τους άλλους ανθρώπους
- + Την κοινωνική αξιολόγηση των πράξεων και των συναισθημάτων
- + Τους γραπτούς και άγραφους νόμους, τα πρότυπα συμπεριφοράς και τις παραδόσεις της πόλης

10. Τι είναι η ηθική αρετή;

Προκείμενη 1: τὸ δὲ μέσον ἐπαινεῖται καὶ κατορθοῦται

Προκείμενη 2: ταῦτα (= ἐπαινεῖται καὶ κατορθοῦται) δ' ἄμφω τῆς ἀρετῆς

Συμπέρασμα: *Μεσότης τις ἄρα ἐστὶν ἡ ἀρετή, στοχαστική γε οὖσα τοῦ μέσου.*

Στοχαστική: 1. Αποβλέπει διαρκῶς και ἐπίμονα στο μέσο

Στο σημείο αυτό εισάγεται με τον συμπερασματικό σύνδεσμο *ἄρα* το συμπέρασμα. Η ηθική αρετή είναι ένα είδος μεσότητας. Η χρήση του επιθέτου στοχαστική (<στοχάζομαι = καταβάλλω προσπάθειες, για να επιτύχω κάτι) δείχνει ότι το μέσο δεν είναι εκ των προτέρων δεδομένο. Η κατάκτησή του αποτελεί επιδίωξη που απαιτεί φρόνηση, ηθική προαίρεση και σταθερότητα. Το *γε* υπογραμμίζει τη λέξη *στοχαστική*, καθώς είναι τοποθετημένο μετά την κρίσιμη αυτή ιδιότητα της αρετής.

11. Κατά τον Α. Lesky «ο Αριστοτέλης, σε πολύ ανώτερο βαθμό από τον Πλάτωνα, λαμβάνει υπόψη του την επικαιρικότητα της ανθρώπινης συμπεριφοράς». Να δείξετε την αλήθεια αυτών των απόψεων με τη βοήθεια χωρίων της ενότητας.

Οι πράξεις και τα συναισθήματά μας πρέπει να πληρούν το κριτήριο της μεσότητας. *Η μεσότητα, όμως, είναι σχετική. Δεν υπάρχει ένας τρόπος συμπεριφοράς ηθικά ορθός σε κάθε περίπτωση.* Εναπόκειται στην προσωπική ευθύνη του ανθρώπου να καταλήξει στην καλύτερη δυνατή απόφαση και συμπεριφορά, σύμφωνα με το δέον. Η ηθική συμπεριφορά καθορίζεται από την κοινωνία που προσδιορίζει τα κριτήρια ορθής συμπεριφοράς. Άρα, η ηθική θεωρία του φιλοσόφου λαμβάνει υπόψη της την επικαιρικότητα της ανθρώπινης συμπεριφοράς.

12. Να δείξετε με τη βοήθεια χωρίων του κειμένου ότι ακόμη και η πράξη του ψεύδεσθαι δεν είναι πάντα κακία.

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, δεν υπάρχουν απόλυτοι ηθικοί κανόνες που οφείλει το άτομο να εφαρμόζει. Ένας τρόπος συμπεριφοράς δεν είναι ηθικά ορθός σε κάθε περίπτωση. Το άτομο στηριζόμενο στη λογική του πρέπει να προβαίνει στις κατάλληλες ηθικές επιλογές, ώστε να επιτυγχάνει τη μεσότητα. Για παράδειγμα, το ψέμα δεν είναι πάντοτε κακία. Σε μία συγκεκριμένη περίπτωση οφείλει το άτομο να **κρίνει λογικά** αν είναι ηθικά ορθό να πει ψέματα, λαμβάνοντας υπόψη τις **πρακτικές συνέπειες** της πράξης και την **κοινωνική αξιολόγηση** που θα έχει η επιλογή του. Επίσης, πρέπει να λάβει υπόψη τις αξίες, τις αρχές και τα πρότυπα που αποδέχεται η κοινωνία της οποίας είναι μέλος. Άρα, υπό ορισμένες προϋποθέσεις δεν αποκλείεται το ψεύδεσθαι να θεωρηθεί ηθικά ορθή πράξη.

13. Παρουσιάστε τον αριστοτελικό ορισμό της αρετής.

Οριστέα έννοια: η αρετή

Γένος: έξις προαιρετική

Ειδοποιός διαφορά: ἐν μεσότητι οὔσα τῇ πρὸς ἡμᾶς,
ὠρισμένη λόγῳ καὶ ᾧ ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν

Η έννοια του γένους:

Η αρετή είναι ένα μόνιμο, πάγιο, σταθερό στοιχείο του χαρακτήρα μας που διαμορφώνεται με επαναλαμβανόμενη άσκηση. Η ποιότητα των έξεων (υπάρχουν καλές και κακές έξεις) συνδέεται με την ποιότητα των ενεργειών μας.

Η έξις είναι προαιρετική, δηλαδή διαμορφώνεται **με ελεύθερη βούληση και συνειδητή επιλογή**. Ο άνθρωπος γίνεται ενάρετος, μόνο όταν συνειδητά και σταθερά επιλέγει τη μεσότητα. Στην επιλογή αυτή δεν οδηγείται ούτε εξαναγκασζόμενος ούτε τυχαία και περιστασιακά. Η προαίρεση γίνεται με ελεύθερη βούληση και συνειδητά. Ο άνθρωπος έχει την ευθύνη για την κατάκτησή της. Αυτό το γεγονός δίνει αξία στην ηθική αρετή.

Για να χαρακτηριστεί μια πράξη ενάρετη, ο άνθρωπος πρέπει να έχει:

- Συνείδηση της πράξης του (ειδώς)
- Την ανάλογη προαίρεση (προαιρούμενος)
- Σιγουριά και σταθερότητα στην πραγματοποίησή της (βεβαίως και αμετακινήτως)

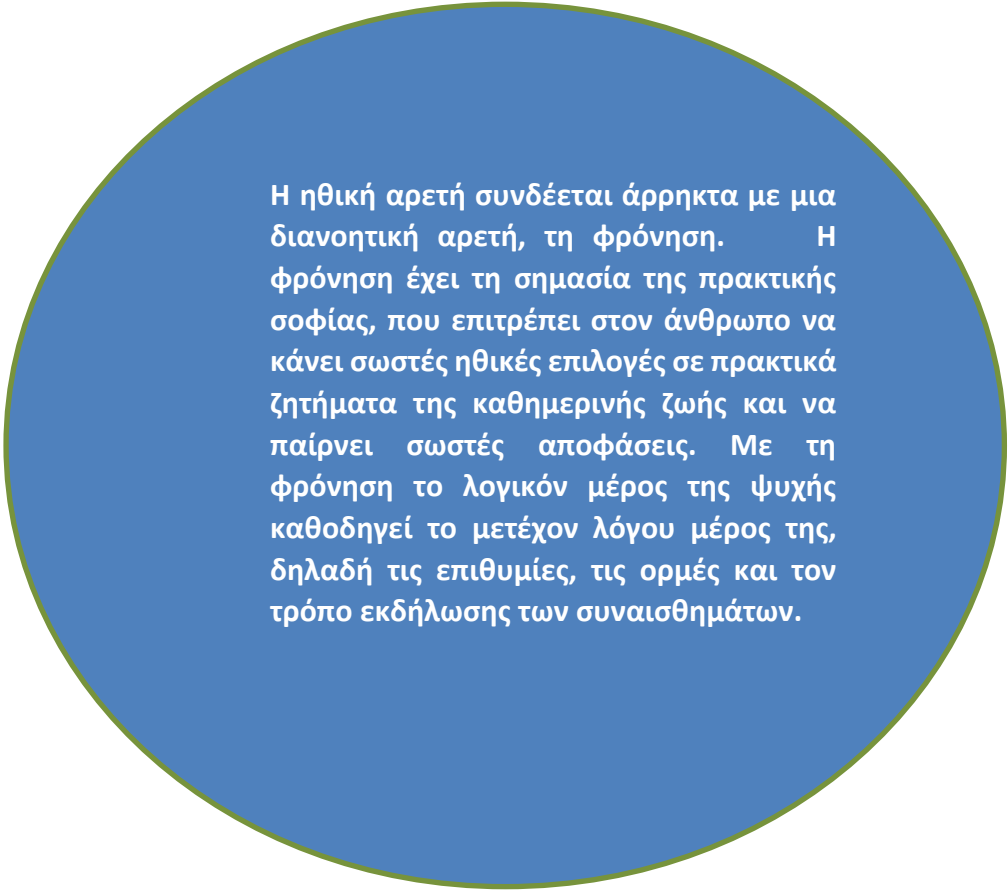
Επομένως, ο Αριστοτέλης ορίζοντας την ηθική αρετή, κατοχυρώνει την ανθρώπινη ελευθερία και ευθύνη, που είναι επίτευγμα του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού.

Ειδοποιός διαφορά: Η αρετή είναι η έξη που χαρακτηρίζεται ως μεσότητα, και μάλιστα μεσότητα σε σχέση με τον άνθρωπο. Είναι η υποκειμενική μεσότητα, που συναρτάται από ένα πλήθος μεταβλητών παραγόντων (χρόνος, συνθήκες, άνθρωποι, σκοπός, τρόπος) και συσχετίζεται με τους νόμους, τα κοινωνικά πρότυπα, τον πολιτικό και κοινωνικό βίο στην πόλη – κράτος.

Η μετοχή ώρισμένη: Προσθέτει στον ορισμό της αρετής τη **λειτουργία της λογικής**, που είναι βασικός παράγοντας για τον προσδιορισμό της μεσότητας. Έτσι, **περιορίζεται το υποκειμενικό στοιχείο** στον προσδιορισμό της υποκειμενικής μεσότητας. Αυτή μπορεί να καθορίζεται κάθε φορά με ευθύνη του ανθρώπου, αλλά το στοιχείο της αντικειμενικότητας εξασφαλίζεται, καθώς επιστρατεύεται ο ορθός λόγος. Η υποκειμενική μεσότητα μπορεί να ποικίλει ανάλογα με τα άτομα και τις περιστάσεις.

Ο φρόνιμος: Για τον Αριστοτέλη δε μετράει τόσο η κοινή ανθρώπινη λογική όσο **η λογική του φρόνιμου ανθρώπου, που εκφράζει τις αξίες της κοινωνίας**. Αναφέρεται κυρίως στη λογική του φρόνιμου ανθρώπου, του ανθρώπου που βουλεύεται **εϋ**. Ο φρόνιμος αποτελεί ηθικό πρότυπο μέσα στην κοινωνία. Είναι ο γνώμονας της ηθικής – πολιτικής αρετής που εκφράζει τις κοινωνικές αξίες. Καθορίζει το μέσον που είναι το άριστον. Το κοινωνικό πρότυπο του φρονίμου είναι ένα αντικειμενικό δεδομένο που μετριάξει τον υποκειμενικό χαρακτήρα της αριστοτελικής ηθικής.

Πώς θα έπραττε ο φρόνιμος; Πώς θα βίωνε το εκάστοτε πάθος ο φρόνιμος; Αυτό το ερώτημα θέτει διαρκώς ο πολίτης στον εαυτό του.

Η ηθική αρετή συνδέεται άρρηκτα με μια διανοητική αρετή, τη φρόνηση. Η φρόνηση έχει τη σημασία της πρακτικής σοφίας, που επιτρέπει στον άνθρωπο να κάνει σωστές ηθικές επιλογές σε πρακτικά ζητήματα της καθημερινής ζωής και να παίρνει σωστές αποφάσεις. Με τη φρόνηση το λογικόν μέρος της ψυχής καθοδηγεί το μετέχον λόγου μέρος της, δηλαδή τις επιθυμίες, τις ορμές και τον τρόπο εκδήλωσης των συναισθημάτων.

14. Ποια βασικά γνωρίσματα της μεσότητας ανακεφαλαιώνονται στην τελευταία περίοδο της ενότητας;

Μεσότης δὲ δύο κακιῶν, τῆς μὲν καθ' ὑπερβολὴν τῆς δὲ κατ' ἔλλειψιν· καὶ ἔτι τῷ τὰς μὲν ἐλλείπειν τὰς δ' ὑπερβάλλειν τοῦ δέοντος ἔν τε τοῖς πάθεσι καὶ ἐν ταῖς πράξεσι, τὴν δ' ἀρετὴν τὸ μέσον καὶ εὕρισκιν καὶ αἰρεῖσθαι.

- **Η μεσότητα βρίσκεται ανάμεσα σε δύο κακίες, την υπερβολή και την έλλειψη.** Ο άνθρωπος διαμορφώνει έξεις. Άλλες είναι υπερβολές και ελλείψεις και άλλες μεσότητες.
- **Η υπερβολή και η έλλειψη ορίζονται σε σχέση με το δέον στα πάθη και τις πράξεις.**
- **Η αρετή επιτυγχάνει και επιλέγει το μέσον,** που ταυτίζεται με **το δέον**. Η μεσότητα αν και τοποθετείται μεταξύ δύο ακροτήτων, δεν είναι μετριότητα. Δεν αποτελεί κάτι ουδέτερο, μετριοπαθές, χλιαρό και άχρωμο. Η αρετή ως στάση ζωής είναι ακρότης, δυσεπίτευκτη κορύφωση ενός αγώνα που κρατάει όλη τη ζωή. Η αρετή επιλέγει το σωστό και αποφεύγει το λάθος. Η ιδιότητά της αυτή υπογραμμίζεται με το πολυσύνδετο σχήμα καὶ εὕρισκιν καὶ αἰρεῖσθαι. Με αυτούς τους ρηματικούς τύπους τονίζεται το στοιχείο της προαιρέσεως, της ελεύθερης επιλογής και της προσωπικής ευθύνης.

15. Να εξηγήσετε τι σημαίνει ο υποκειμενικός και αντικειμενικός χαρακτήρας της αρετής.

Υποκειμενικός χαρακτήρας της αρετής:

Η ηθική συνδέεται με την υποκειμενική μεσότητα. Αυτή δεν είναι απόλυτη και σταθερή. Εξαρτάται από ποικίλους παράγοντες. Το υποκειμενικό μέσο δεν είναι ίδιο για όλους τους ανθρώπους ούτε για κάθε περίπτωση. Άρα, η αρετή είναι προσωπική υπόθεση κάθε ανθρώπου.

Αντικειμενικός χαρακτήρας της αρετής: Όμως, ο προσδιορισμός του μέσου δε γίνεται αυθαίρετα, με καθαρά υποκειμενικά – προσωπικά κριτήρια. Το μέτρο της σωστής επιλογής είναι ο ορθός λόγος και ο φρόνιμος άνθρωπος. Το κοινωνικό πρότυπο του φρόνιμου είναι ένα σχετικά αντικειμενικό δεδομένο που μετριάζει τον υποκειμενικό χαρακτήρα της αριστοτελικής ηθικής. Άλλωστε, και οι καθιερωμένες αξίες της κοινωνίας που αξιολογούν τις ανθρώπινες πράξεις αποτελούν αντικειμενικό δεδομένο για κάθε πολίτη.

16. Ποια είναι η κριτική που δέχτηκε η θεωρία του Αριστοτέλη;

Ένα επιχείρημα ενάντια στην ηθική θεωρία του Αριστοτέλη είναι ότι υπάρχουν καθοριστικές στιγμές στη ζωή του ανθρώπου, κατά τις οποίες η θεωρία της μεσότητας αποδεικνύεται ανίσχυρη να τον βοηθήσει στις επιλογές του. Πρόκειται για στιγμές που αντιμετωπίζει **κορυφαία διλήμματα**, στα οποία δεν υπάρχει μέση οδός. Τότε είναι υποχρεωμένος να διαλέξει είτε τη μία είτε την άλλη δυνατότητα.

Επίσης, ο Αριστοτέλης δέχτηκε κριτική για το ότι η θεωρία του είναι φορμαλιστική. **Αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο αποφασίζει ο άνθρωπος και όχι στο τι αποφασίζει** να πράξει, δηλαδή δεν έχει κάποιο δικό της περιεχόμενο. Ο αντίλογος σε αυτό είναι ότι αυτό το στοιχείο αποτελεί το ισχυρό της όπλο, γιατί ο φιλόσοφος αντιμετωπίζει την ηθική αρετή ως δημιούργημα του ανθρώπινου μυαλού. Για να ζει ηθικά ο άνθρωπος δε χρειάζεται ο φόβος του Θεού ή η απειλή για μεταθανάτια τιμωρία. Η λογική μπορεί να τον οδηγήσει σε ηθικές αποφάσεις. Η ηθική του δεν είναι μια αυστηρή ηθική αρχή που δεσμεύει τον άνθρωπο και του αφαιρεί την ελευθερία. Ο Αριστοτέλης δεν ήθελε τον άνθρωπο δούλο της ηθικής.

Τέλος, δέχτηκαν οι ηθικές θεωρίες της αρχαιότητας κριτική με **το επιχείρημα της φυσιοκρατικής πλάνης**. Σύμφωνα με αυτό οι προτάσεις του πρέπει δεν παράγονται με λογική αναγκαιότητα από τις προτάσεις του είναι. Για παράδειγμα:

Οι ηθικές αξίες είναι μεσότητες, τις οποίες μας αποκαλύπτει η λογική.

Από αυτή δεν παράγεται με λογική αναγκαιότητα η πρόταση:

Πρέπει να πράττουμε αποβλέποντας στη μεσότητα.

**17. Ποια έγκλιση είναι κυρίαρχη στην ενότητα; Γιατί την προτιμά;
Σε μία περίπτωση καταφεύγει στη δυνητική ευκτική. Γιατί;**

Η κυρίαρχη έγκλιση είναι η **οριστική**. Στην ενότητα είναι λογικό να χρησιμοποιηθεί η έγκλιση του αντικειμενικά αποδεδειγμένου, του βέβαιου και του αναμφισβήτητου. Καταλήγει σε οριστικό συμπέρασμα, ολοκληρώνοντας την αναζήτησή του για τον χαρακτήρα της ηθικής αρετής.

Μόνο σε μία περίπτωση συναντάται η δυνητική ευκτική: «ὥ ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν». Η επιλογή της έγκλισης αυτής μετριάζει τον απόλυτο χαρακτήρα της οριστικής και εκφράζει το ενδεχόμενο να συμβεί ένα γεγονός αλλά και μία ευγενική παραίτηση. Ο φιλόσοφος δηλώνει ότι η υποκειμενική μεσότητα καθορίζεται με τη λογική και συγκεκριμένα, κατά τη γνώμη του, σύμφωνα με τη λογική σκέψη όχι οποιουδήποτε ανθρώπου, αλλά ενός ανθρώπου που διαθέτει φρόνηση.

18. Να συγκρίνετε τις δύο μεταφράσεις ως προς το πώς αποδίδουν τα απαρέμφατα και τον ορισμό της αρετής.

Ο Δ. Λυπουρλής αποδίδει τα τελικά απαρέμφατα με τα οποία δηλώνονται τα πάθη με δευτερεύουσες βουλευτικές προτάσεις. Ο Π. Λεκατσάς τα αποδίδει με αφηρημένα ουσιαστικά.

Ο πρώτος δομεί τον λόγο του σε τέσσερις ημιπεριόδους, για να αποδώσει τα επιμέρους χαρακτηριστικά της ηθικής αρετής με εύληπτο τρόπο. Μάλιστα, χρησιμοποιεί την αρίθμηση (α, β), προκειμένου να προσδιορίσει τα βασικά στοιχεία του ορισμού, την έννοια γένους και την ειδοποιό διαφορά. Ο Λεκατσάς για τον ίδιο λόγο δομεί τρεις περιόδους με δύο ημιπεριόδους. Επίσης, χρησιμοποιούν διαρθρωτικές λέξεις που δηλώνουν προσθήκη και αντιθετικούς συνδέσμους, για να αποδώσουν την αντίθεση που υπάρχει στην τελευταία ημιπερίοδο του κειμένου αναφοράς.

19.μᾶλλον καὶ ἥττον : ποια γενική συγκριτική θα προσέθετες;

Παραλείπεται ο δεύτερος όρος σύγκρισης του δέοντος. Η σύγκριση είναι απόλυτη. Ο συγκριτικός βαθμός σε αυτή την περίπτωση εκφράζει ιδιότητα σε ανώτερο βαθμό από το λογικό μέτρο. Στο κείμενο αναφοράς υπάρχουν αρκετοί τύποι του δεῖ ή εννοούνται. Ο φιλόσοφος προσπαθεί να αποδώσει δεοντολογικό χαρακτήρα στο έργο του.

20.Να εντοπίσετε τα ρηματικά σύνολα της ενότητας που αναφέρονται στην υπερβολή και τη μεσότητα. Ποια από αυτά αναφέρονται στο έργο του υποκειμένου της ηθικής αρετής και ποια υποδηλώνουν την κοινωνική της διάσταση;

Υπερβολή	ἀμαρτάνεται	Αναφέρεται στο έργο του υποκειμένου της αρετής
	Ψέγεται	Υποδηλώνει την κοινωνική της διάσταση
Μεσότητα	κατορθοῦται	Αναφέρεται στο έργο του υποκειμένου της αρετής
	ἐπαινείται	Υποδηλώνει την κοινωνική της διάσταση
	τὸ δ' ὅτε δεῖ καὶ ἐφ' οἷς καὶ πρὸς οὓς καὶ οὗ ἕνεκα καὶ ὥς δεῖ	Υποδηλώνουν την κοινωνική της διάσταση

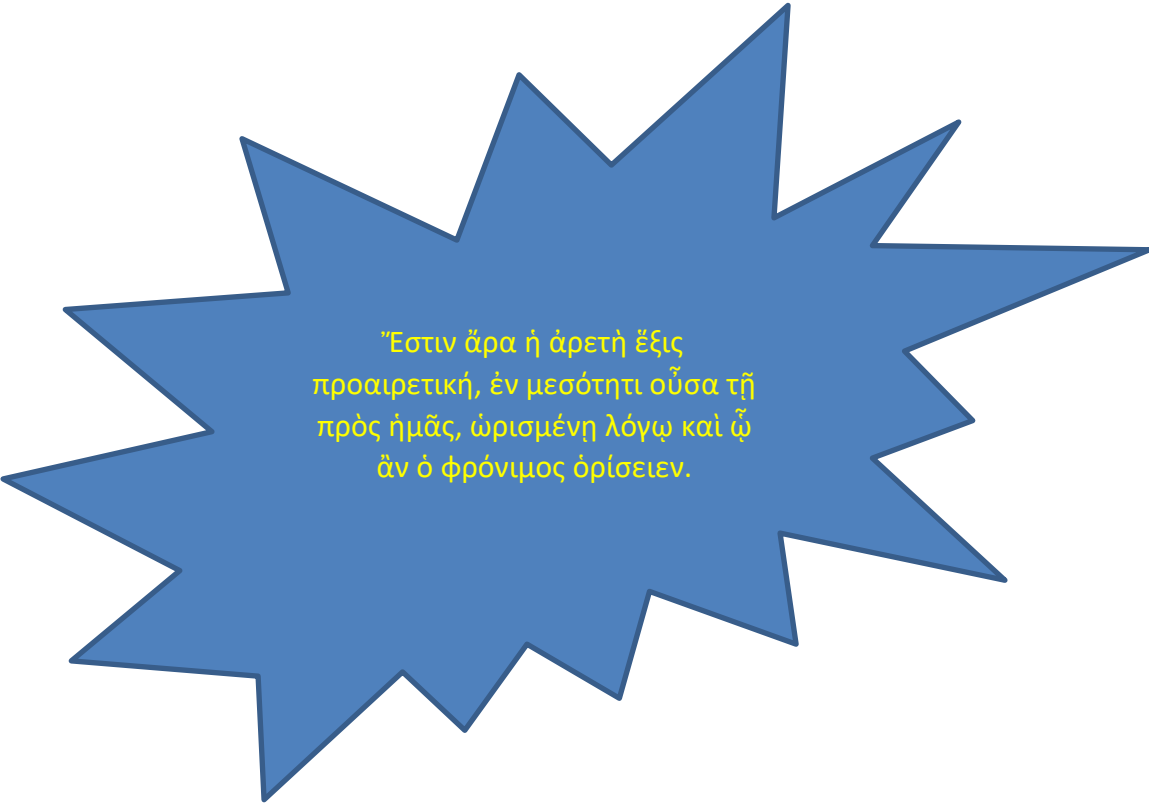
21. Να συμπληρώσετε την πρόταση που λείπει, ώστε να ολοκληρωθούν οι συλλογισμοί.

A.

1. το δ' ότε δει και εφ' οἱς και προς ους και ου ένεκα και ως δει, μέσον τε και άριστον
2. όπερ (= το άριστον) εστίλ της αρετης
3. Αρετή εστίλ το δ' ότε δει και εφ' οἱς και προς ους και ου ένεκα και ως δει

B.

1. το μέσον επαινεἱται και κατορθουται
2. το επαινείσθαι και το κατορθουσθαι εἰσίν της αρετης
3. Μεσότης τις άρα εστίλ η αρετή

“Εστιλ άρα ή άρετή έξις
προαιρετική, έν μεσότητι οὔσα τῇ
πρὸς ήμᾶς, ώρισμένη λόγω και ὥ
άν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν.